

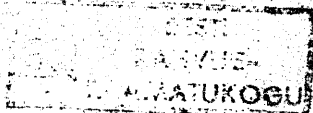
EESTI KIRJA

1932

SISU:

- A. PALM: Eesti Kirjanduse Seltsi 100 aastapäeva juubel
H. PRANTS: Surma ja elu vahel
B. LINDE: Mälestusi Eesti Kirjanduse Seltsi 100 aastapäeva juubel
H. PAUKSON: Henrik Visnapuu — Meie kirjanik
P. HAMBURG: August Mälk — Kivine kirjanik
A. VAIGLA: L. Tolstoi — Kui palju inimene väärib
A. VAIGLA: V. Bianki — Sõda metsas.
B. LINDE: F. J. Snell — Garibaldi.
V. METTUS: Albert Üksip — Teatrikunst aluseid
B. LINDE: A. Kruusberg — Materjale Maltšveti-iikumise kohta
O. LIIV: Fr. Puksov — Kolm uut tööd Eesti raamatute ajaloo ajaloos
V. ERNITS: Eesti-Soome-Ungari.
Eesti raamatute üldnimestik 1929. a. alates, 35. poogen.

Ar 932 F
Eesti

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

UKIRI KIRJANDUS AASTA 1906. XXVI

kuu lõpul, piltidega.

toimetaja J. V. VESKI.
Tartu 5, Tartus, tel. 2-81.

toimetaja (kirjandus), H. KRUUS (ajalugu),
toimetaja (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

toimetusele lisatagu postmargid ligi. Avalda-
misi ainult sellekohasel soovil. Toimetuse
toimetusele kättesaadavate käsikirju lühendatud kujul.

toimetuse Seltsi büroos, Lai 35, Tartus,
toimetusele kättesaadavatel kelladel 9—15.

toimetusele 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerand-
aastaks 50 senti.

toimetusele vastu talitus, kõik postiasutised, raamatu-
Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

toimetusele ilmainud numbrid saadetakse hinnata
toimetusele, kui sellest teatatud talitusele hiljemalt kuu aega
toimetusele ilmumise aega.

toimetusele on müügil järgmistes raamatukauplustes:

toimetusele Kirjanduse Seltsi Büroo, Lai 35, tel. 6-01.

toimetusele Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

toimetusele „Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 4, tel. 2-66.

toimetusele K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

toimetusele A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

toimetusele J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

toimetusele Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

toimetusele SuurKarja 23, t. (2)15-13.

toimetusele K/ü. „Rahvaulikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

toimetusele Harju 48, tel. (2)24-49.

toimetusele A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Viljandis: „Õpistu“, Lossi 24, tel. 74.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

toimetusele Ühiskaubamaja Leo Erna, Tallinna ja Laada tänava
nurgal nr. 24, tel. 2-76.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr.,
veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on
müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924)
hinnaga ä 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga ä 5 kr.
ja XXIV—XXV (1930—1931) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hin-
naga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress
nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varusta-
mine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Lai 35, Tartus, telef. 6-01.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

SEPTEMBER 1932

NR. 9

Eesti Kirjanduse Selts 1907—1932. 3

ISESEISVUSAJA HIILGESAAVUTISED. Hoopis teise pöörde võttis tõlgeteoste soetamine iseseisvusajal. Tundes hädaliseks kohustuseks eeskätt emakeelset kooli varustada maailmakirjanduse valikteostega ja saanud seks Valitsuselt laene ja toetisi, asus seltsi Koolikirjanduse-toimkond 1922 täie energiaga kirjastama. 1926 ärkas varjusurmast ka Rahvakirjanduse-toimkond ja alustas samuti kirjastamist. Et tõlke-käsikirju polnud võimalik nii ruttu saada, kirjastati esialgu omi vanemaid kirjanikke. Esimesed tõlked olid samal (1922.) aastal ilmunud E. Leino *Helkaulud* (A. Anni t.) ja Flaubert'i *Kolm lugu* (A. Saareste t.). Ent järgmisel aastal avanes otse küllusesarv, mis hingetõmbust 1925. a. arvestamata on voolanud tänapäevani. 1922. alates, s. o. 9 aastaga on EKS välja andnud u. 75 valitud tõlgeteost u. 17 500 lk. prantsuse, inglise, soome, saksa, norra, taani, rootsi, vene, läti, poola, india rahvuskirjandusist. Kõige enam on prantsuse kirjandust — 19 raamatut 4880 leheküljega, inglise kirjandust 17 raamatut 4800 lk., kolmandal kohal asub soome kirjandus — 14 raamatut 3070 lk., saksa kirjandust on ilmunud 9 raamatut 1150 leheküljega. Muid on vähem (läti — 534, india — 532 lk. jne.).

ESMAJÄRGULINE KÜLTUURISAAVUTIS. Nii hiilgavat kirjastistenimekirja pole Eestis veel enne nähtud. See on esmajärguline kultuurisaavus, seda enam, et tõlkeidki on nii head, kui neid meie jõududel üldse on võimalik saada. EKS mobiliseeris seks meie parimad stilistid. Seal on tõlkinud olnud G. Suits, Fr. Tuglas, J. Semper, A. Oras, A. Saareste, A. Anni, J. Kärner, A. H. Tammsaare, H. Visnapuu, A. Adson, K. Freiberg, M. Sillaots, M. Under jt. Tarbekorral kontrolliti ja viimisteldi tõlked asjatundjate poolt seltsi toimkonnis. Tingimusteta viidi läbi tõlkimine alguskeelest. Kõige selle tagajärjel on meie tõlkekultuur teinud lühikese ajaga üllatavaid edusamme. Nõudlikkus, eeskujuga võimalus tõsiste ülesannete kallal töötada on koolitanud rea noori häid tõlkijaid. Peaväärtus aga on see, et maailmakirjanduse valikvarade ohtra juurdetuleku tõttu on meie kirjandus nende lühikeste aastate jooksul saanud otse mitmekordselt rikkamaks. See saavutus on meile alles liiga lähedal, et ta kaugeleulatuvat mõju

ning tähtsust õieti mõista ja hinnata. — Siin on tegu programmi-pärase tööga. Kõigi kirjanduste kohta on asjatundjate poolt koostatud ja koostamisel nimestikud, kuhu on võetud iga rahvus-kirjanduse paremik. Neid lõplikult valminud nimekirju on olemas juba inglise, prantsuse, itaalia, hispaania, portugali, taani, norra ja soome kirjanduse kohta. Need nimestikud tähendavad EKS-i lähemate aastate töökava. Kui mingil alal, siis just hea tõlkekirjanduse soetamisel on selts teinud Vene ajaga võrreldes uskumatu edusamme. Siin avaldub iseäranis silmapaistvalt krediidi viljakus, mis riik on võimaldanud oma kirjanduskultuurile.

TÕLKEKIRJANDUS JA TÕLKEPROBLEEMID AJAKIRJAS JA KÕNEKOOSOLEKUIL. Ajakiri kajastab algaastail tõlkekirjandust kaunis puudulikult. Alles 1912. a. peale võetakse ka tõlgitud raamatute kohta sagedamini sõna. 1912 avaldab J. Aavik ajakirjas mõtteid klassiliste meistriteoste tõlkimise tähtsusest. Neid tulevat tõlkida 1) eesti keele harimise, 2) kirjandusliku maitse peenendamise ja 3) „nende tööde tundmaõppimise pärast, mida peetakse inimsuse vaimu kõige suuremiks avaldusteks kunstivormi läbi ta tuhande-aastaselt arenemiskäigul“. J. Aaviku nõuded tõlkelt on:

„truudus ja täpiplealsus originaliga võrreldes: — see olgu esimene ja tähtsam, millest hea tõlge ei tohiks iial liig kaugeneda. Kuid truudusest ei saa küllalt; on olemas õige täpiplealseid tõlkeid, mis on siiski ja sagedasti just sellepärast ja sel põhjusel halvad: tõlge peab ladus, selge, stiililiselt ilus, ühe sõnaga, esteetiliselt väärtuslik olema.“

EKS ise seadis üsna alguses alguskeelest tõlkimise nõude, kuid ei suutnud seda iga kord läbi viia. Veel 1914 pahandub Eisen EKS-i numbri all ilmunud Andersen'i *Muinasjutte* arvustades, et need olevat tõlgitud saksa keelest: „Kas Eesti Kirjanduse Seltsil võimata sammu pidada „Noor-Eestiga“, kes tõlked algkeelest valmistab.“ Noor-Eesti töigi (1912—13. a. paigu) tõlkealale värske puhangu ja viis esimesena järjekindlalt läbi algkeelest tõlkimise. Maailmasõjaga jäi seisma niihästi tõlkekirjanduse areng kui selle arvustamine. Iseseisvusajal on EKS-is hiigla-kirjastustöö kõrval iseäranis viimaste 5 aasta jooksul tõlkekirjandusega ka kõnekoosolekul ja eriti ajakirjas tegemist tehtud. Tõlkekirjanduse aastaülevaateid on küll antud üsna juhuliselt, näit. 1927. a. ülevaade J. Aavikult. 1931 pühendati aastakoosoleku kõnede osa tõlkeküsimusile: mida tõlkida (A. Oras) ja kuidas tõlkida (A. Palm). Kuukiri toob üheväärselt arvustisi niihästi algupäraste kui tõlgeteoste kohta. Seal on ikka tihedamini võetud arvustuse alla ka tõlke kvaliteet. — Seltsi kõnekoosolekul ja ajakirjas on, ehkki harva, käsitletud ka välismaa kirjanduselu. Nii kõneles M. Kampmann 1910 „Ebavooruste õigekstunnistamisest Lääne-Euroopa kirjanduses“, M. Pukits 1910 „Läti kirjanduse uuematest vooludest“, 1910 korraldati „Kalevala“ õhtu. 1912 kirjutab J. Aavik ajakirjas „Prantsuse kirjandusest 19-al aastasajal“.

M. Kampmann kõneleb ja kirjutab 1913 välismaa uusromantismist. 1922 peeti Petõfi 100 a. surmapäeva puhul aktus, 1925 M. Jokai õhtu. Viimastel aastatel peab A. Anni soome kirjanduse jooksvat kroonikat. Ka on väliskirjanduse suurmeeste tähtpäevi vastavate kirjutiste näol meeles peetud (Ibsen, Hamsun, Vergilius jt.).

EKS EESTI KIRJANDUSE VALISTUTVUSTAJANA. Lõpuks on EKS vahendajaks olnud eesti kirjanduse tutvustamisel ja selle tõlkimisel võõrkeelde. Näit. suurem osa 1916 ilmunud koguteose „Otetšestvo“ eesti kaastööst, nimelt J. Jõgeveri ülevaade kirjanduse arengust, palad Tammsaare, Wilde, Kitzbergi, Juhan Liivi loomingust on hangitud EKS-i komisjoni poolt, kuhu kuulusid A. Kitzberg, J. Kõpp, K. E. Sööt, J. V. Veski. Selts on ka muil puhkudel autoriteetliku vahendaja osa etendanud.

TÖÖ KIRJANDUSUURIMISE ALAL. See on avaldunud peamiselt kolmes sihis: 1) kirjandusloo seisukohalt väärtuslike materjalide ja uurimuste avaldamises ajakirjas, 2) kirjandusajalooliste arhivaalide korjamises ja 3) kirjastamises.

KIRJANDUSTEADUS KUUKIRJAS. Ajakirja aastakäikudes on mõndagi kirjandusteaduse seisukohalt arvessevõetavat. Seal tuuakse hulgas kirjutisi eluloolisi andmeid ja bibliograafilisi teateid meie kirjanikkude kohta, eritellakse teatavoid külgi ühe või teise kirjaniku ilmavaates või loomingus, antakse aru uusleidudest materjalide alal, avaldatakse arhiivmaterjale (kirjavahetusi, mälestisi), uuritakse välismõjusid kirjanikkude loomingus, antakse ülevaateid kirjandusuurimise saavutistest, käsitellakse kirjandusteaduse metodoloogia, poetika küsimusi jne. Vanemais aastakäikudes leidub seda ainetikku keskmisel määral. Aastakäikudes 1917—22 on kirjandusteaduslikult arvestatavat üsna vähe. Ent iseäranis 1924. a. alates muutub ajakirja sisu kirjanduslooliselt huvitavate artiklite poolest üha rikkamaks ja väärtuslikumaks. Need uurinud osutavad enim tähelepanu 19. sajandile. Löödagu lahti O. Urgart'i koostatud *Eesti Kirjanduse sisuregister 1906—1930*, see annab täpsamat aimu eesti uuema kirjandusuurimise võrdlemisi suurest elavusest ja selle elavuse üsna tihedast kajastusest EKS-i kuukirjas. See on materjal, mis annab ajakirjale tusedust.

KIRJANDUSLOOLINE ARHIIVITÖÖ. Sellest ometi väärtuslikumaks võiks hinnata kirjandusajalooliste ürikute kogumist ja päästmist. Seltsi kogudesse on tulnud olgu kingituse, olgu ostu teel niisuguseid materjale kui Kreutzwaldi ja Koidula, Koidula ja Almbergi kirjavahetused, muid kirju Koidulale ja Koidulalt, rohkesti Kreutzwaldi käsikirjalist pärandit, muu seas *Kalevipoja* vanema redaktsiooni käsikiri, Koidula luuletiste käsikiri (J. Bergmanni korraldatud), Koidula, Jannseni, M. Veske, J. Järve, J. Kunderi, J. Tamme jt. tööde käsikirju ja rohkel määral kirjanikkude kirjavahetusi, mis talletatud praegu E. Kultuuriloolisse Ar-

hiivi ja on kirjandusajaloo seisukohalt enamasti läbi töötamata. Osa ainekust on avaldatud trükis kas eriraamatuina või ajakirjas.

KIRJASTAMINE. Oma kirjanduse kohta käivaist uurimustest, esseist ja ainekust publikatsioonest olgu mainitud:

V. Reimani *Kivid ja killud I* 1908, uurimusi Faehlmannist ja Kreutzwaldist. *Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I—II* 1910/11., suurejooneline, ent populaarne väljaanne. 1914 ilmus V. Ridala essee A. Haavast. 1915 toimetas J. Jõgever Faehlmanni ilukirjanduslikkude tööde väljaande, varustades selle põhjalikuma F-i elulooga. 1918 andis EKS välja 2. trüki J. Kunder'i raamatust „Eesti kirjandus koolile ja kodule“ pealkirja all *Eesti vanemad laulikud*.

EKS-i toimetiste numbri all ilmusid M. Kampmanni tusedad *Eesti kirjanduseloos peajooned I ja II* (G. Pihlaka kirjastusel 1912 ja 1913) ja enne seda sama autori *Eesti vanem ilukirjandus* (K. Söödi kirjastusel 1908).

Iseseisvusajal on seltsi kirjanduslooliselt tähelepanuväärsete kirjastiste arv pisut suurem. Omakirjanduse alal kohtame kõigepealt K. J. Peterson'i tööde toorestrukki 1922 ilmunud teoses *K. J. Petersoni laulud, päevaraamat ja kirjad*. 1925 toimetab A. Anni populaarse väljaandena Koidula ja Alnbergi kirjavahetuse. Samal aastal ilmub V. Ridala essee E. Ennost. 1929 annab selts välja A. Kalda *Tähelelennu* 2. trüki ja A. Rao essee E. Aspest. Kirjandusteaduse abivahendena märgime siinkohal EKS-i kirjastatud eesti raamatute üldnimestikke (2 köidet 1918—23 ja 1924—28).. Samuti väärivad märkimist rea eesti autorite väljaannete sissejuhatised, eriti G. Suitsu omad Koidula ja Kreutzwaldi luuletiste väljaandeis. Ilmumas on A. Anni uurimus *Kalevipojast*, G. Suitsu *Eesti kirjanduse ajalugu* kahes köites.

Väliskirjandust käsitlevaist teoseist on mainida: Zielinski *Vana-kreeka kirjandus I ja II* (1926—1927), R. Rolland'i *Tolstoi elu* (1928), Lehtonen'i *Victor Hugo* (1929), Mackail'i *Vergilius* (1930), Tarkiainen'i *A. Kivi* (1930). Kirjutisist nimetame: A. Anni koostatud eestistatud soome kirjanduse bibliograafiat (teoses *Tervitus lahe tagant*) ja tõlgeteoste sissej. ning kommentaare.

Valjumaid kirjandusteaduse nõudeid rahuldavaid teoseid on nimetatute seas alles üksikuid, kuid enamikku neist tuleb hinnata meie kehvast kirjandusteaduslikust literatuurist kui silmapaistvaid ja edasiviivaid saavutisi.

KUNSTIGA on EKS-i sidemed üsna hõredad, olgugi et kunst on põhikirja järele üks seltsi kolmainsast ülesandest. Vene ajal oli seltsil juba ainelisel põhjusel võimata kunsti alal suuremat tegevust avaldada, — ei jätkunud ju seltsil jõudu lähemaiks ega pakilisemaiks ülesandeks. Iseseisvusajal pole seks taas olnud tungivamat tarvidust. Mis EKS kunsti alal on teinud, selle võib jutustada ühel leheküljel.

Loovaid noori kunstnikke toetada leiab selts võimalust ja juhust ainult ühel korral, kui ta J. Ploompuu annetatud 50 rubla määrab „toetusrahaks ühele noorele kunstnikule, kes maastiku maalimist õpib“, nimelt N. Triigile (1908).

1909. a. sügisel eesti näituse puhul Tartus korraldab EKS II ülemaalse eesti kunstinäituse. Mõtte algatajaiks on H. Laipmann, tegelikeks korraldajaiks Kr. Raud, A. Kitzberg, üliõp. P. Linde, „maaler“ J. Rebane. Kulu kannab selts.

Seltsi kestuse jooksul on seal peetud ainult 8—9 kõnet kunstiteemadele, kõik Vene ajal. Kõnelejaiks on olnud Kr. Raud („Eesti kunstist“ ja „Vanast stiilist ja kujutamisest“, 1910 ja 1911), R. Lepik („Kunsti kasvatavast mõjust“, 1910), A. Promet („Kalevipojast kui meie kunstiainete hallikast ja vaimulisest teejuhist“, 1911), K. A. Hindrey („1912. a. kunstipüüdmistest“ ja „Kunstnik ja seltskond“, 1913), J. (=H.) Kompus („Eesti kunst 1916“, 1917). Nii on siis kunsti aastaülevaateid EKS-is antud ainult kahel korral. — 1917 korraldab EKS „Vanemuises“ aktuse A. Weizenbergi 80 a. sünnipäeva puhul kõnedega juubilarist ja muusikaliste ettekannetega. Weizenberg kutsuti isiklikult Tartu. Pidustuste tuludest sai Weizenberg EKS-ilt 806 rbl. kingituseks.

Jääks nimetada veel *Kalevipoja* juubeli puhul (1911) algatud „*Kalevipoja*“ illustreerimise mõtet. Nimetatud pidulikul koosolekul tehti teatavaks, et H. Luht enese kanda võtab *Kalevipoja* 2000 eks. trükikulud ja 500 rbl. kingib (lisas hiljemini veel 500 rbl.), „et kunstnikka raamatule pilta lasta muretseda. Raamatu müügist saadud raha kogutakse iseäraliseks Eesti kunstnikkude toetamise kapitaliks“. Väljaanne pidi ilmuma illustreeritud rahvaraamatuna. Tähtajaga 1. VIII 1912 kuulutati võistlus. Võistlusele pidi saadetama vähemalt 5 tööd resp. reproduktsiooni. Tehnika jäeti täiesti vabaks. Auhinnamõistjaiks valiti: V. Päts, K. A. Hindrey, A. Kivi, A. Kitzberg ja annetaja H. Luht. Võistlusest võttis osa 4 isikut. Komisjon leidis, et „võistlejatele kunstnikkudele „*Kalevipoja*“ illustreerimist kätte ei või usaldada, sest et nende tööd loova jõuu kui ka tehnika poolest tarvilisel kõrgusel ei seisa“. Anti ainult üks ergutusauhind. 1913 võtab Kr. Raud illustreerimistöö enda peale. Ta kavatseb teha iga lugulaulu kohta vähemalt ühe fooliopildi, peale selle vinjette. Raud töötab aastaid. 1917 ei ole tal töö veel valmis. Seks ajaks on ta saanud seltsilt 850 rbl. avanssi. Töö jääbki lõpetamata. Iseseisvusajalgi pole küsimus pävakorrast kadunud, kuid tagajärgi pole ka nüüd veel saavutatud.

Iseseisvusajal on seltsil olnud kunstiga veelgi vähem kokkupuuteid. Ajakirjas ja kõnekoosolekuil on kunstiküsimusist vaevalt räägitud. Tuleb sedastada ainult kunstnikkude kaastööd raamatute kaanejoonististe alal (Triik, Vabbe, Mey, Mark, Roosi-leht, Kivit).

Kirjastatud pole kunsti alal senini ühtegi teost, ilmumas aga on A. Vaga *Eesti kunsti ajalugu I*.

K e e l.

EKS-I TÖÖ KEELE ALAL on seisnud: 1) kirjaviisi normeerimises, 2) kirjakeele rikastamises, 3) keeleliste teoste kirjastamises, 4) keeleliste uurimuste, kirjutiste ja materjalide avaldamises kuukirjas ja 5) keeleliste kõnede pidamises seltsi avalikel koosolekuil.

Kirjakeele arendamises oli Veske, Hurda ja E. Kirjameeste Seltsi päevist tekkinud pikem seisak. Seetõttu olid EKS-i asutamisaajal kõige tungivamad just kirjakeele vajadused. See avaldus juba seltsi asutamiskoosolekul V. Reimani poolt äärjoonestatud töökavas, mille punktidest olid tervelt pooled pühendatud keelele, nimelt: a) „külamurrakute kogumine ja läbisõelumine“ („Soome Kirjanduse Seltsi eeskujul“), b) keele rikastamine analoogiliste sõnasünnitiste teel, d) oskussõnade loomine ja e) haritud keeleteadlaste soetamine sel teel, et läkitataks „noori andelisi keeleteaduse jüngrid Helsingi ülikooli“. Keelekorralduse tungivust avaldas seegi, et esimesena ja juba asutamispäeval valiti organ „kirjaviisi revideerimiseks“, nimelt 10-liikmeline keelekomisjon, koosseisus: K. Leetberg, O. Kallas, H. Einer, J. Kurrik, J. Jõgever, A. Haava, G. Suits, A. Jürgenstein, J. Tõnisson, K. A. Hermann. See oli põhi tulevasele Keeletoimkonnale, kelle korraldada ja täita on olnud enamik alul nimetatud ülesandeid. Seltsi Keeletoimkonnas on veerandsajandi jooksul töötanud pea kõik meie keele-asjatundjad ja -asjaarmastajad. Toimkonna juhatajaiks on olnud J. Jõgever, O. Kallas, J. Tammemägi, A. Saareste.

TÕUSETATAKSE KIRJAVIISI KÜSIMUS. Kõige pealt tundis äsjaasutatud EKS end kutsutud ja kohustatud olevat käsile võtma õigekirja küsimust, et kõrvaldada korralagedust ja maksuma panna ühist kirjaviisi.

29. aug. 1907 on „kirjaviisi komisjoni“ töökava Asemikekogus arutusel. Seal jäävad mõõduandvaks J. Tõnissoni mõtted, kes hoiatab ajaloolise keeleteaduse alusel reegleid ette kirjutamast, mis olevat „elava keele terroriseerimine“, vaid enne kui hakatavat reegleid dekreeteerima, tulevat „praegust elavat keelt igatpidi tundma õppida, ära tunda, kuhu poole meie elava keele edenemine püüab“, iseäranis rahvuspsühholoogiat ja keele helilist ning rütmilist külge tähele panna ja alles sellest elavast keelest kirjaviisi-reegleid tuletada ning suurte ülemaaliste koosolekute kaudu maksuma panna. See tähendas aeganõudvat ja vaevarikast ülesannet. Et aga seltsi kirjastised ja kuukiri juba ootasid normeeritud kirjaviisi, siis volitati Eestseisust ja Keeletoimkonda „ajutiselt üht tarvitusel olevat kirjaviisi, vast väikeste muudatustega, seltsi toimetuste tarvis maksuma panna“.

AJUTISE KIRJAVIISI KATSE. 30. X 1907 kutsutakse kokku Keele-, Kuukirja- ja Rahvakirjandusetoimkonna ühine nõupidamine, et „niisugust õigekirja ära tähendada, mida esialgselt ja ajuti seltsi kirjatöodes tarvitada tuleb“. Selgub aga, et isegi nii kitsas ringis võimata on ühist keelt leida. Pea iga koosviibija pooldab ise-põhimõtet: K. A. Hermann ajaloolist ehk teaduslikku, M. Kampmann ja A. Jung praktilist ehk kompromissi, K. Leetberg rahvakeelsuse-printsiipi, J. Jõgever usaldab tähtsamate kirjanikude enamikku. Kokkulepe takistub siingi peamiselt kurikuulsa „pea-pää“ küsimuse taha ja „E. Kirj.“ ning seltsi toimetiste kirjaviiis jäetakse esialgu vabaks.

ÕIGEKEELSUSE PÕHIMÕTTED JA ÜLEMAALINE KOOSOLEK. Aastakoosolekul 4. I 1908 tulevad õigekeelsuse põhimõtted põhjalikumale sõelumisele. J. Jõgever peab kõne „õigest kirjutusest“, pooldades keeleajaloolise ja foneetilise seisukoha paaritamist. Vaieldakse ühtede või teiste põhimõtete eelistamise pärast, kuid üldisemaks arvamiseks kujuneb, et ühe põhimõtte alusel ei saa kirjaviiisi luua, või nagu V. Reiman väljendab: „Elu on kompromissidest kokku pandud. Ühist kirjaviiisi saab ainult kompromissi läbi.“ Sellest järeldust tehes annab kooliõpetaja K. Pehka liikumasolevale ülemaaliste keelekoosolekute mõttele järgmise konkreetse kuju: iga kihelkonna kooliõpetajad teevad omavahel kirjaviiisi kohta otsused ja saadavad ühe saadiku ülemaalisele koosolekule, kus tehtaks lõpp-otsused häälteenamusega. Ülemaalise koosoleku mõte, „kus kõik kirjaviiiside ühendamise poolt ja vastu kõnelevad arvamised võiksid läbi kuulatud saada“, leiab rohket pooldamist (Jõgever jt.). Eeltööde tegemine jääb Keeletoimkonna hooleks.

ÜLEMAALISE KOOSOLEKU ETTEVALMISTAMINE. Edasi areneb kirjaviiisi asi järgmiselt: 18. I 1908 võtab Keeletoimkond kavatsetava ülemaalise koosoleku eeskavva küsimused kirjaviiisi senisest arenemisest ja arendamise põhimõttest, kirjakeele ja murrete vahekorras, häälikute märkimisest ja kirjaviiiside ühendamise teedest. Toimkonna seisukohad lubatakse esitada osavõtjaile teesidena enne koosolekut. Osa võtma kavatsetakse kutsuda kooliõpetajaid ja kirjanikke. Ei tahetavat aga korraldada miitingut ega teha otsuseid ainuüksi häälteenamusega.

TALLINNA ALGATUS. Märtsikuul 1907 on kirjaviiisi korraldamise küsimus algatatud ka Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduseosakonnas (Tallinnas) ja EKS-ist ette jõudes saadab osakond veebruaris 1908 EKS-ile kutse „üheskoos kongressi toime panna kirjaviiisi ja õigekirja ühtlaseks seadmise sihiga“. Nemad kavatsevat osa võtma kutsuda „asemikka kirjanduse seltside poolt, ajalehtede, kirjastajate, kooliõpetajate poolt maakondade kaupa, Luteruse ja Õigeusu vaimuliku kirjanduse toimekondade poolt“.

Kui EKS paari kuu pärast kutsele vastab, on ta seisukoht saanud endisest küpsemaks. EKS esineb vastuettepanekuga, et esialgu mõlemad seltsid võrdse arvu esindajatega koosolekuid peaksid ja kokku lepiksid, otsused omil seltsidel kinnitada laseksid ja alles siis kutsuksid kokku ülemaalse koosoleku. Mõlema seltsi poolt ettepaneduna oleks otsustel lootust vastuvõtuks. EKS nõuab veel eeldusena, et radikaalseid õigekirjauuendusi ette ei võetaks, vaid praegu tarvitataivate kirjaviiside ulatuses kokku lepitaks. Ajaks soovitati 30. mai, kohaks Tapa. — E. R. S. Kirj. Osakond võttis ettepaneku vastu. Nii peetigi nimetatud päeval seltsidevaheline konverents, mis tuntud „Tapa koosoleku“ nime all.

I KEELEKONVERENTS. Koosolekust võtsid osa EKS-i poolt V. Reiman, A. Jürgenstein, M. Kampmann, J. Tammemägi, A. Thomson, J. Jõgever, Tallinnast — J. V. Veski, E. Peterson, mag. C. Recha, J. Aavik ja G. E. Luiga. EKS-i poolt oli J. Tammemägi võtnud kohuseks „kõik punktid üles otsida ja süstemaatiliselt üles tähendada, kus õigekirjutuses lahku minnakse“. Siduvaid eeskirju polnud kummalgi poolel. Otsused pidid omama „vabade asjatundjate õiglase hääksarvamise väärtust“. Eelkokkuleppe kohaselt põhjalikke uuendusi ette ei võetud, piirduiti mitme võistleva tarvitusviisi puhul ühe soovitamisega, lisades, mis põhimõttel seda tehtud. Koosolek on olnud vaidlusrikas ja tuline. Peavaidlused keerlesid „hea-hää“ küsimuse ümber. Otsustest olid tähtsamad: 1) pikad vokaalid kirjutada diftongeerumata, erandideks *pea, hea, teadma, seadma, seal, teal, õel, nõel, sõel*. 2) *b, d, g* väljalangemisel astmevahelduslikes sõnus muutub *i e*-ks, *u o*-ks, *ü ö*-ks, näide: *pidama — pean*. 3) lõppliide *-ki* kirjutatakse *b, d, g, p, t, k, s, h* järel. 4) soovitatakse määrsõna lõppesti ja *-mine* (pro *-sti* ja *-mini*).

OTSUSTE KINNITAMINE EKS-IS. Tapa koosoleku otsused tulevad EKS-i üldkoosolekul 15. VIII 1908 kinnitamisele. Elavais ja kestvais vaidluis tehakse jälle katset ühisele otsusele jõuda kirjaviisi korraldamise põhimõtteis. See osutub võimatuks, sest põhimõtteid on igal mehel mitu. Nii diletantlikud kui ongi pea eranditult tollaegsed keelemehed, nii isemeelselt kindlad on ometi nende keelelised tõekspidamised. V. Reiman soovitab kompromissi foneetilise, ajaloolise ja otstarbekohasuse-põhimõtte vahel. A. Jung arvab leidvat koguni 6—7 printsiipi, mida kõiki tulevat arvestada: ajalooline, foneetiline, esteetiline, etümoloogiline, enamuse-, traditsiooni- ja otstarbekohasuse-põhimõte. Referendina koosolekul viibiv dr. H. Ojansuu peab pea-põhimõtteks otstarbekohasust, teiseks foneetilist. „Mis esimesed kirjanikud kirjutanud, see on kirjaviis, mida teised peavad pidama. Muidugi peab ka rahva enamusel suur tähtsus olema. Keele ilu on maitseküsimus, sellest ei või ortografias midagi küsida.“ Peale üksiküsimustele siirdumist tekitab suure sõnalahingu traditsiooniline

Villem Reiman

Johan Kõpp

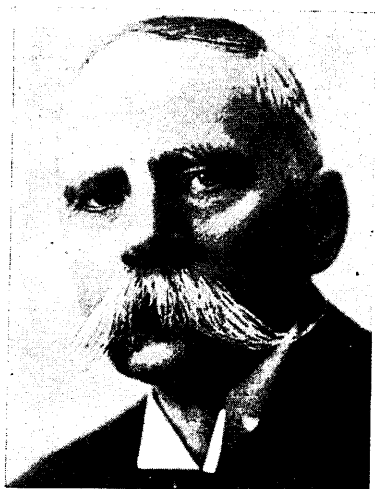
Jaan Jõgever

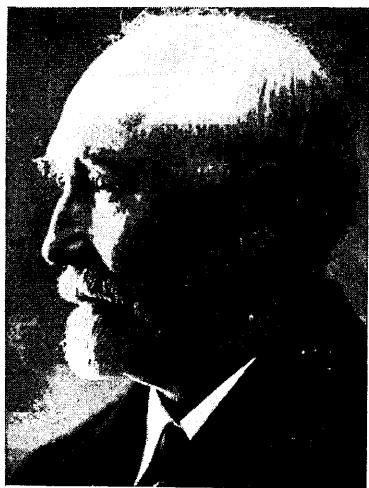
Anton Jürgestein

Jaan Tõnisson

Oskar Kallas

Heinrich Koppel

Juhan Luiga

„hea-hää“ küsimus. Põhimõttelised vaidlused löövad uuesti lõk-kele. Agaramad ää kaitsjad on A. Jung ja G. Suits, põhjendades ää pooldamist otstarbeka järjekindlusega, millega olevat päri ka keeleajalugu ja elav keel, ning kirjakeele harmoonilisusega. Ometi saab ettepanek: „Uuest aastast E. K. S. toimetustes ja kuukirjas hea ja pea kirjutada ja seda kirjaviisi soovitada“ 55 häält poolt ja ainult 14 vastu. Sellest koosolekust tuleb lugeda vastuolu algust EKS-i ja „Noor-Eesti“ vahel ka keeleküsimusis. Järgmise päeva koosolekul kannab G. Suits „Noor-Eesti“ nimel ette teada-ande, milles nende keelelisi seisukohti selgitatakse: Nemad olevat kirjaviisi muutmise vastu ja jäävat endiselt hää, pää ja -sti vormide juurde, mis olevat reeglipärasemad; ka nende ideaal olevat ühine kirjakeel, aga nemad ei pidavat võimalikuks keeleküsimuste otsustamist häälteenamusega, liiatigi olevat nende meelest tähtsam õigekeelsus kui õigekiri.

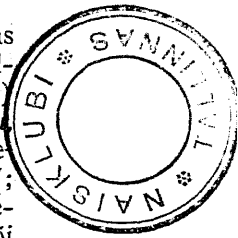
7. II 1909 pidas EKS Tartus avaliku „kirjaviisi korraldamise koosoleku“, kus eespoolnimetatud Tapa otsused veel kord teata-vaks tehti ja vastu võeti. Hääletamisest seekord loobuti, püüti ainult seda „helevust kätte saada, mis koosolijate keskel ühe ehk teise kirjaviisi küsimuse kohta olemas on“. See „helevus“ oli muidugi Tapa otsuste poolt.

II, III JA IV KEELEKONVERENTS. 25. V 1909 peeti Tar-tus teine seltsidevaheline kirjaviisi konverents. EKS-i esin-dasid seal V. Reiman, O. Kallas, J. Jõgever, H. Pöld, J. Tamme-mägi ja M. Kampmann. Määrati kindlaks h-ga algavad sõnad ja rida üksikküsimusi: *naine, koju, vähe, iialgi, ärganud, kullas-sepp* jm.

Kolmandal õigekirja korraldamise koosolekul Tallinnas 1910. a. suvel olid EKS-i esindajaiks H. Pöld ja J. Aavik, Tal-linna poolt J. V. Veski ja V. Grünthal. Otsustest mainitagu: 1) mitmuse osastavas tarvitada võimalikult lühikesi lõppe, *jalgu, lehti*; 2) ains. sisseütl. *meele, mitte meelde*; 3) saav kääne tuge-val astmel, *jõgena*; 4) pöörd sõna minevikus *-ivad* asemel *-id*; 5) pärisnimed käänatagu nagu üldsõnad: *Mägi-Mäe*; 5) lause-õpetusest: *nägin teda tulevat* (mitte *tulema*), *tema olevat või olla haige*.

Neljasa koosolek peeti jällegi Tartus, 31. V 1911. EKS-i esindasid V. Grünthal, A. Haava, M. Haavik, J. Jõgever, M. Kamp-mann, J. Kurrik, J. Tammemägi ja A. Tasak, tallinlasi E. Peter-son ja J. V. Veski. Käsiteldi sihitise tarvitamist (tauniti ütlus *toon üks näide*), eraldati *saamata* ja *saamatu*, eelistati lühikesi sisseütlevaid Tallinna, *keldri*, anti võõraste pärisnimede kirjuta-mise reegleid jne.

See konverents jäi viimseks. Mõne erandiga on kõik nende koosolekute otsused saanud eesti õigekeelsuse omaks. Otsused võttis J. V. Veski kokku brošüüris *Eesti kirjakeele reeglid*, 1912.

Kavatsetud ülemaaline keelekoosolek jäigi pidamata. Õigekeelsuse- ja õigekirja-küsimused osutusid sedavõrt aeganõudvaks, et isegi neljal konverentsil neid läbi ei jõutud võtta. Vähehaaval sai enesestmõistetavaks, et need küsimused ei kuulugi massi, vaid asjatundjate lahendamisele. Keeleliste küsimuste otsustamise autoriteet kandus vähehaaval täiesti EKS-i Keeletoimkonnale.

ÕIGEKIRJUTUSE SÕNARAAMATU MÕTE. Kohe peale esimest keelekonverentsi tärkas mõte väljatöötatavate keelereeglite alusel koostada raamatulist keelejuhust — õigekirjutuse sõnaraamatut.

Mõtte esimene väljaütleja oli nähtavasti A. Busch, kes seesuguse sõnaraamatu väljaandmist soovitas EKS-i koosolekul 15. VIII 1908. Mõte ei leidnud siis veel tähelepanu. V. Reiman arvas seda varajaseks: seistavat ju alles töö alul, kuna seesugune sõnaraamat oleks mõeldav töö kokkuvõttena. Aprillis 1910 tõusetab Jõgever küsimuse uuesti EKS-i Keeletoimkonnas. Tema ettepanekul peetakse soovitavaks „Kirjaviisi õpetust ja sõnastikku“ kokku seadma hakata, umbes nagu vene J. Grot'i *Pravopissaniije*. Ettevalmistavasse komisjoni valitakse J. Jõgever, P. Sauer, M. Haavik, M. Kampmann, J. Jurkatam, O. Kallas. Oktoobri alul 1910 tehakse J. Tammemäele ülesandeks käsikirja koostama hakata. Oktoobri lõpul on küsimus Eestseisuses. J. Tammemägi esitab Keeletoimkonna nimel, et toimkonnal olevat kavatsus välja anda „Õigekirjutuse leksikoni“, „kuhu Tapa, Tartu ja Tallinna otsused õigekirjutuse asjus üles tähendatakse... Peale teatud otsuste tuleksivad kõik kahtlased sõnad, nende käänamine jne. üles tähendada“. V. Reiman peab teost ka nüüd varajaseks, — ühist olevat alles vähe. O. Kallas soovitab sisse võtta see, milles ühinetud. V. Grünthal on nõus komisjonile õigust andma vaieldavais küsimusis vabalt seisukohta võtta. Novembris 1910 tähistatakse Keeletoimkonnas sõnaraamatu koostamise põhimõtted. Sõnaraamatusse võetavat: 1) sõnad, mille õigekirjutus vangub, 2) sõnad, mille kujud kirjakeeles vanguvad. Sõnaraamat tehtavat kas osaliselt või täiesti valmis, siis kutsutavat kaugemalt, näit. Tallinnast, arvustajaid ja katsutavat jõuda kompromissile. Kokkuleppe korral jäävat sõnaraamatusse üks lõplik sõnakuju, vastasel korral võistlevad teisendid.

Pisut hilisem määrang sõnaraamatu kohta kõlab järgmiselt:

„Sellesse raamatusse on kavatsetud kõiki kirjakeeles enam-vähem tuttavaid sõnu ära mahutada. Ühtlasi tahetakse iga muudetava sõna juures ära tähendada, kuidas seda käänata ehk pöörata ehk ainult missugusel kujul teda tarvitada võib.“

SÕNARAAMATUT VALMISTAMAS. Novembris 1910 asuti arutama J. Tammemäe valmistatud proovilehekülge. Sõnaraamatu valmistamine kestis mitu aastat. Töö kujunes nii, et J. Tammemägi koostas Wiedemanni põhjal käsikirja ja see arutati

Keeletoimkonnas sõnahaaval läbi. Seks pidas toimkond keskmiselt ligi 30 koosolekut aastas. Aprillis 1916 oli sõnaraamat valmis. Oli kulunud tervelt 160 istungit ehk üle 2000 üksiktunni. 1916. a. suvel korraldas seltsi teaduslik sekretär J. V. Veski mõnede sõnakujude lõpliku kindlaksmääramise otstarbel täiendava kirjaliku „teadetekogumise“, millele sai 150 vastust. -

J. AAVIKU ÕIGEKEELSUSLIK TÖÖ. Vahepeal oli keelekorralduse küsimus nii EKS-is kui veel enam väljaspool nihkunud laia hulga vaimliste huvide tulipunkti. See oli J. Aaviku teene. J. Aavik oli juba varemalt esinenud mõningate keeleliste kirjutistega, oli osa võtnud Tallinna esindajana 1908 I-st ja EKS-i esindajana 1910 III-st keelekonverentsist, kuid oma suurt keelelist missiooni algas ta 1912. Suurem osa ta keelelisi artikleid aastast 1912—14 ilmus „E. Kirjanduses“. Need käsitlesid keeleõpetuse kõiki osi, muu seas iseäranis õigekeelsuslikke küsimusi, nagu artiklid „Keele kaunima kõlavuse poole“, „-line ja -lik küsimus“ ja „Nominatiivsed liitumised“. J. Aaviku kirjutised töid enneolematu värskuse keeleküsimuste käsitlusse, mis tegi need huvitavaks ka võhikuile. J. Aaviku haruldase publitseerimisoskusega esitatud ja tunnustatava keelelise instinktiga tabatud ettepanekud äratasid suurt tähelepanu, leidsid keeletarvitajate poolt osalt sooja vastuvõttu (ka võttis neil aastail valmistusel olnud *Õigekirjutuse sõnaraamat* osa ettepanekuist omaks), osalt aga ägedat vastuseisu. Nii teravat ning elavat keelelist poleemikat pole „E. Kirj.“ veergudel kunagi peetud kui aastal 1913—15, kus Jõgever EKS-i juhtiva mehena Aaviku käredamaile uuendusettepanekuile armutut sõda kuulutas. Ei ole mahti siin üksikasjalikumalt esitada seda dramaatilist järku EKS-i keeletöös. See keeleline vastuolu oli tol ajal ideoloogiliselt paralleelne EKS-i ja „Noor-Eesti“ vastuolule kirjandusküsimusis. J. V. Veski, kes 1914 tuli EKS-i teaduslikuks sekretäriks, püüdis keskteemehena äärmusi lepitada ja liita. Oma programmilises kõnes „Eesti keele praegune arenemisejärg“ 1914 pooldab ta küll samu keelelisi põhimõtteid, mis Aavikki (omapärased, otstarbekohasus ja ilu), kuid ta meetod on erinev. J. V. Veski ja sedakaudu EKS-i täniseks väljakujunenud keelelised vaatekohad ilmnevad parimini värssti lõpulejõudvas *Õigekeelsuse sõnaraamatus*.

ÕIGEKIRJUTUSE SÕNARAAMATU 1. ja 2. trükk. Raskel ajal valminud käsikirjale ei leitud paaril aastal väljaandmisvõimalust. Alles 1918 võttis teose kirjastada k.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. J. Tammemägi sai oma suure töö honorariks 500 väheväärtuslikku rublat ja EKS 100 tasuta eksemplari. Vabariigi Valitsuse otsusega võeti *Õigekirjutuse sõnaraamat* ametlikuks keelejuhiks. Sõnaraamatu trükk müüdi paari kuuga läbi. Juba veebruaris 1919 otsustas Eestseisus välja anda sõnaraamatu uue, täiendatud trüki seltsi omal kulul. Keeletoimkond asus tegema eel-

töid, tähistas muudatused, mis tuleks ette võtta uues trükis, ja seadis üles koostamispõhimõtted. 1920 asutati Keeletoimkonna juurde komisjon sõnaraamatu toimetamiseks. Tegelik töö usaldati lektor J. V. Veski hoolde. Töö võttis aega ja valmimine nihkus aastast aastasse. Pealegi paisus sõnaraamat ulatuselt enam kui 10-kordseks (1. trükk 150 lk., 2. tr. u. 1700 lk.). 1925 ilmus I ja 1930 II köide, kuna III köide on veel pooleli.

Õigekirjutuse sõnaraamatust sai eesti kirjakeele nurgakivi. Veel suurema õigustusega võib seda öelda teose 2. trükist *Eesti Õigekeelsuse sõnaraamatust*. EKS-i püüded õigekeelsuse ja õigekirja alal, millega ta asutamisaastail isehakanult ja tunnustamatult alustas, on 25 a. juubeliks kroonitud suurejooneliste saavutistega: ühelt poolt autoriteetliku seisukoha, mitteametliku keeleakadeemia õiguste ja ülesannete võitmise kujul, teiselt poolt meie kirjakeele ja J. V. Veski isikliku suurteose lõpule lähenemise näol. See teos on kokkuvõtt meie kirjakeele sõnavarast ja vormidest. See pole teaduslik-deskriptiivne, vaid normatiivne teos. Ta sisaldab ka suure määra täitsa uut sõnavara, milleks iseäranis hoolikalt on kasustatud murdeid ja tuletusvõimalusi ja arvestatud ka mujal tehtud õnnestunud ettepanekuid. Sisse on võetud vajalisiks osutunud ja läbilõõnud soome laene ning J. Aaviku kunstlikult loodud sõnu. Nii on teos sõnavaralt õige radikaalne, kuid vähem radikaalne morfoloogiliselt uuendusilt.

Kirjaviisi kõrval oli sama aktuaalne kirjakeele *SÕNAVARALISE RIKASTAMISE VAJADUS*. Kui EKS tööd alustas, oli keeleline liikumine keelerikastuse tähe all juba alanud. Kasustati Wiedemanni ja omandati rohkesti võõrsõnu, eeskätt prantsuse, vähemal määral soome keelest. Vaevalt oli selles mingit teadlikumat programmi. Asudes keeletöö juhi kohale, tuli EKS-il teha otsust eestleiduvate keeleliste kalduvuste kohta ning avaldada oma eeskava. Tuli kõige pealt võtta seisukoht võõrsõnade küsimuses. EKS-i tegelased avaldasid siin mõõdukat puristlikku kalduvust. Kõneldes 1908. a. aastakoosolekul „Eesti keele arenemise sihist“, mõistab J. Tõnisson hukka keele üleujutamise võõrsõnadega, nii et „iga kolmas sõna võerast keelest on võetud“. Tema ideaaliks on kõigile arusaadav rahvakeel. Võõrsõnade liigrohkest kritiseerib keelepuhtuse nimel ka V. Reiman ja iseäranis H. Põld, kes soovitab „võõrakeelseid sõnu nii vähe tarvitada, kui iganes võimalik“. Tagasihoidlikkus võõrsõnade keeldevoõtmisel on EKS-ile üldse iseloomustav, neid peetakse lubatavaks peaaegjalikult ainult mõõdapääsemata oskus- ja rahvusvaheliste kultuursõnadena. Sama tagasihoidlikkust avaldas EKS ka J. Aaviku soovitatud soome laensõnade suhtes. — Ent millist sõnavara-allikat pooldas siis EKS? Juba avakoosoleku programmis olid need allikad nimetatud: murdesõnad ja tuletised. Algusest peale pandi EKS-is suuri lootusi murdeile. Et see allikas oli täiesti uurimata, ei osatud arvata, mis rikkusi ta võis sisaldada. Aga enne kui see alli-

kas polnud ammutatud, ei tahetud kiirustada laenamiseга. Seda üldist murde-eelistust tõlgitses kõige selgemalt O. Kallas: meiepidavat katsuma

„kõige pealt omast keelest välja minna... , ikka omaga läbi saada, omavara abil midagi sünnitada püüdma, sest oma sõnal on võõraga võrreldes, kui ta hästi on loodud, suur paremus... Keelerikastamiseks tuleb murdeid tundma õppida ja ainult siis naabrilts laenama minna, kui enesef midagi ei ole.“

Otsene järeldus sellest oli: murdeid üles kirjutama!

MURDETÖÖ ALGUS. Huvi murrete tundmaõppimiseks oli ärganud juba enne EKS-i asutamist. Oma kuukirjas „E. Kirjanduses“ 1906 avaldas J. Jõgever esimese üleskutse murdesõnade üleskirjutamiseks ja J. Tammemägi kirjutas samas aastakäigus tähelepanitava artikli „Murdesõnad kirjakeelde“. Ka murdetööst Soomes oli juba saadud katkendlikke teateid. Käsile võetakse asi tõsisemalt 1908. a. sügisel, mil saadakse seks Soomest otsekohest äratust. Soomes oli murdekorjamine üliõpilaste abil käimas olnud juba terve aastakümne ja seks ajaks oli neil koos juba u. 400 000 sõnasedelit. Soome Kirjanduse Seltsi sekretär A. R. Niemi saatis EKS-ile kirja, milles soovitas ka Eestis „rahvasõnaraamatut“ koostama hakata, milleks „vaja rahva keele sõnad kihelkondade kaupa üliõpilaste abil järele katsuda“. Asi esitatakse seltsi sügisesse koosolekute aegu Asemikekogule. V. Reiman soovitab asja soojalt:

„Rahva keele sõnaraamat on niisugune sõnaraamat, kus sõnad kihelkondade ja murrete järele on üles tähendatud. Selle abil leitakse palju olude iseäraldusi, lahkminekuid ja lähemat sugulust. Sellel viisil saab kultuura ja ka üleüldist ajalugu keele abil ligemalt seletada. See töö on veel sellepöolest tähtjas, et murded kipuvad kaduma minema.“

K. Leetberg kehitab õlgu: küsitav, kas see töö on just kõige tarvilikum; kestab kaua, asi on uus ja selgitamata; „ka pole meil etteastujat ega juhatajat“. J. Jõgever aga arvab iseõppi ja agarusega: „Tööd tehes õpime tööd tegema.“ Ja nii „otsustatakse rahvasõnaraamatu väljaandmise tööd tähtsaks tunnistada ja Eestseisuse hooleks anda, et ta ligema plaani välja töötab ja ette paneb“.

Samal ajal viibib Eestis soome keeleteadlane H. Ojansuu, kes peab EKS-is kõne „Keelemurrete uurimise tähtsusest“. Lühikeses seletuses näitab ta, mis tähtsus on murdetööl, ja lõpetab:

„Soovida on, et eestlased, kes oma rahvaluule korjamises suuremat agarust on üles näidanud, kui keegi teine rahvas terves maailmas, niisama südikad ja hoolikad ka nende oma keele ainete korjamises oleksivad, mida teadus tarvitab, et tulevatele põlvetele võimalikult selget pilti eestlaste kõige vanemast haridusest ja nende rikkast hingeelust anda, nagu see rahvakeelest vastu peegeldab.“

Nii korraldati soomlaste poolt otsekuu mingi propagandalend, et murdekorjamist ka meil käima saada. V. Reiman tunnustab samal puhul, et „meil olnud murrakute vastu suur kartus, kuna nüüd teame, et Soomes sel teel keelt on rikastatud, tahame meie edaspidi ka seda teed käia“.

TÖÖPROGRAMM. Novembri alul 1908 on Keeletoimkonnas arutusel murdekorjamise kava. J. Jõgever tutvustab Soomes tehtud tööd. Meil ei peeta võimalikuks eri küsimuslehti trükkida, küsitlemine sünniks Wiedemanni põhjal. Korjamistööd tahtakse korraldada ülemaaliselt, äratada elevust kooliõpetajais, üliõpilasis. Iga 3—5 a. tagajärjed antaks koos trükki. Tööd juhtigu keelelise haridusega mees. — Et Jõgever juhtimisest keeldub, valitakse seks O. Kallas.

Asemikekogu koosolekule novembri keskel 1908 esitab O. Kallas murdekogumise kava.

„Rahva sõnavara korjanduse all mõistame meie seda, et kõik rahva sõna tagavara murrete järele üles kirjutatakse ja alal hoitakse. Sinna tuleks: 1) murdesõnad, mis ainult teatavas kohas ja murdes tarvitatakse; 2) keele vanemad sõnad, mida nüüd vähe tarvitatakse; ja 3) uuemad sõnad, mis hiljuti rahva seas tarvitusele on tulnud. Kõige tarvilikumad on murdesõnad... Seda sõnavara tuleb päästa ja kirja keelele tagavara muretseda, sest et temas üleüldse vähe, umbes $\frac{1}{5}$ osa kõigest rahvasõnavarast tarvitusel on. Kirjakeel on igalpool murretest laenu saanud ja peab seda ka edespäi oma rikastamiseks tegema. Ka on murretes palju tehnikalisi sõnu olemas.“

Korjamiseks vajatavat „iseäranis ettevalmistatud asjatund-
jaid“; seks olevat tarvis „üleskirjutajatele kursused toime panna“. „Sõnade heli kujud“ tulevat täpsalt märkida, samuti maa-alalised piirid „kui kaugele sõna kuju ehk keele seaduse tarvitamine ulatab“. Iga murde piirkonda kavatsetakse saata isekorjaja. Töö võivat kesta aastakümneid. Trükkimine võivat jääda edaspidiseks. Enne tööle asumist tulevat koostada teaduslik õigekirjutus.

J. JÕGEVERI ALGATUS. Asi ei nihku ometi aasta otsa paigast, ei leidu vist vajalisi summasid. Nähtavasti kõrval seltsi kavatsusest avaldab J. Jõgever „E. Kirj.“ mainumbris 1909 „Üleskutse Eesti keele üleskirjutamisele“, seletades asja tähtsust ja andes mõningaid tehnilisi näpunäiteid.

ESIMESED MURDEUURIJAD. Sama aasta juuli alul teeb Jõgever ise murdeuurimisega algust Saaremaal, oma kodukihelkonnas Jaanis, ja kirjutab sellest lühidalt „E. Kirjanduses“, ning juuli lõpul asub pikemale murdevaatlusele teine saarelt pärit mees V. Grünthal. Kiirmarsil käib ta umbes 3 kuuga läbi Anseküla, Jämaja, Kärla, Kihelkonna, Mustjala, Kaarma, Püha, Valjala ja (osaliselt) Põide kihelkonna ja annab seltsi jaanuarikoosolekul 1910 aru oma tööst. „E. Kirj.“ 1910 ilmunud reisiaruande teises osas tarvitab Grünthal esmakordselt Eestis teaduslikke transkriptsioonimärke, mis sel puhul „Postimehe“ trükikojale tellitakse. Augustikuu koosolekul 1909 määrab Asemikekogu murdeuurimiseks esimese summa — 150 rbl. V. Grünthal saab oma töö tasuks 100 rbl.

KORJAMISTÖÖ 1910—1912. Suurema elavuse saavutab murdetöö 1910. a. Selts võtab eelarvesse jällegi 150 rbl. V. Grün-

thal töötab Saaremaa ülejäänud kihelkonnis — Jaanis, Karjal, Pöides ja saab stipendiumina 50 rbl.; Tartumaal töötab prl. L. Ploompuu (praegune pr. Vesterinen), saab 30 rbl.; A. Mieler korjab taimenimesid (20 rbl.) ja O. Lõvi ning J. Lauri kirjutavad kohanimesisid Koeru kihelkonnas (saavad kokku 20 rbl.). Omal käel töötab G. Vilberg põhjarannas ja avaldab materjalid „E. Kirjanduses“ kahes artiklis „Ranna murdest“ ja „Randlaste sõnaraamat“.

1911 on hoog ja õhin vaibumas. Sel suvel käib väljas ainult V. Grünthal (stip. 50 rbl.). 1912 töötavad murdesõnade korjamisel Joh. Lauri (stip. 30 rbl.), J. Mark (stip. 25 rbl.) ja G. Vilberg (stip. 20 rbl.). 1912. a. „E. Kirj.“ avab omalt poolt murdesõnade korjamise ühes Wiedemann'is puuduvate sõnade avaldamisega, mis aga ei anna tagajärgi.

UUS PUHANG tuleb 1913. a. Keeletoimkonna algatusel. Helsingi ülikooli keeleteaduse-magistrel V. Grünthalil ja J. Aavikul on täpsamaid teadmeid lahetagusest keeletööst. Nagu seal juba 1896 alustati kolme sõnaraamatu eeltöid, kavatseti meilgi 1913 sõnavarakorjamist „Üleüldise Eesti keele sõnaraamatu“ tarvis kolmes harus: 1) vanema kirjakeele sõnavara, kuni 1870 — juhatajaks M. J. Eisen, 2) uuema kirjakeele sõnastik, 1870. a. alates — juhatajaks J. Aavik, 3) rahvakeele sõnastik — juhatajaks J. Jõgever. J. Aavik koostab toimkonna ülesandel „Üleskutse ja juhatus Eesti murdesõnade korjamiseks“. Kavatsatud sõnaraamat pidavat

„võimalikult kõik Eesti keeles tarvitavad ja tarvitud sõnad sisaldama, mida Eesti keele enda abil seletatakse ja näitustega valgustatakse, kus juures ka veel kõiksugu tarvilised teated sõnamuutmise, tarvitamise koha ja iseloomu kohta antakse“. Seesugusel teosel olevat nii teaduslik kui praktiline tähtsus, see olevat „kõige suurem ja tähtsam mälestusesammas, monument, mida me oma keelele iiales võime püstitada.“

Tarvitusele võetakse juba sedelsüsteem. Kuid teaduslikust transkriptsioonist loobutakse. Korjajaiks soovitakse eeskätt kooliõpetajaid, vallakirjutajaid, kõstreid ja üliõpilasi.

Keeleainestiku kogumine seltsi stipendiaatide poolt saab uut hoogu: üliõp. J. Mark kogub Virumaalt suve jooksul 15 000 sõna, saades seks seltsilt 60 rbl.; 20-rublalise stipendiumiga töötab G. Vilberg. Ka tuleb üht-teist vabatahtlikelt korjajailt.

J. V. VESKI TÖÖD JUHATAMAS. 1914. a. algupoolel seltsi teaduslikuks sekretäriks valitud keeleteaduse harrastustega J. V. Veski asub huvi ja hoolega juhtima uuesti käima pandud keelekorjandust. 30. V 1914 korraldatakse „Vanemuises“ avalik murdetöö tutvustamise koosolek, kus J. V. Veski kannab ette korjamisaruande, millest selgub, et sama päevani on 11 korjaja poolt kogutud 18 000 sõna. Samaks ajaks on 42 isikut end korjajaiks teatanud (Järvast 3, Harjust 1, Läänest 7, Saarest 1, Virust 4, Tartumaalt 7, Võrumaalt 3, Pärnumaalt 10, Viljandimaalt 2). 1914. a. lõpuks

kasvab korrespondentide arv 75-ni. Seltsi poolt stipendiaate sel suvel ei saadeta. Loodetakse vabatahtlikele. Kuid ainekikku tuleb juurde õige napilt. Sõda hävitab lootusrikkalt käima saadud ettevõtte. Töö soikub. 1915 ei tehta midagi.

A. SAARESTE MURDETÖÖS. 1916 on üliõp. A. Saaberk (Saareste) seltsi toetusel 1½ kuud Läänemaal murret uurimas (saab seks 65 rbl.). Selle töö tulemused ilmuvad 1917 „E. Kirj.“ kaasandena nime all „Vigala murde peajooned“ (esimene metoodiline murdeuurimus). 1916. a. lõpul teevad A. Saaberk ja J. Mark, tookord Helsingi üliõpilased, seltsile ettepaneku organiseerida uut murdesugemete korjandust. Eestseisus määrab seks 300 rbl. ja palub ettepanekutegijaid, et nad soome teadlaste nõul ja eeskujul valmistaksid töökava. Algatusest ei sigi aga laiemat ettevõtet. Seevastu on A. Saareste ise suure agarusega tööl. Ta töötab 1917. a. suvel Lääne- ja Viljandimaal, saades seltsilt 250 rbl. toetist. 1918 töötab ta Simunas, Juurus ja Kosel, 1919 Kihnus, Audrus, Tõstamaal ja Varblas. 1920 töötab A. Saareste seltsi toetusel Saaremaa kihelkonnis (Ansekülas, Karjal, Pühias, Kihelkonnal), Muhus, Harju-Madises, Amblas. Samal aastal töötavad seltsi stipendiaatidena veel J. Mägiste, A. Oras. Ka teeb vahepeal professoriks kutsutud J. Jõgever üle kuu kestnud uurimisreisi oma kodumurdealale, Saaremaa Jaani kihelkonda. 1921 saadakse murdetöökse esimest ja viimast korda riigitoetist 60 000 mk. Korjamas käib A. Saareste üksinda, saades 40 000 mk.; ta töötab Harju-, Lääne-, Viljandi-, Viru-, Pärnu- ja Setumaal. 1921. a. summa ülejääk 20 000 mk. tarvitatakse 1922, mil saadetakse välja üliõpilasi (Mägiste, Anni).

KOKKUVÕTTEKS. Sellega katkeb lõplikult EKS-i murdetöö ja läheb Akadeemilise Emakeele Seltsi kätte, kes teeb seda mitte enam niivõrt kirjakeele rikastamise praktilise kui uurimusliku eesmärgiga. EKS-i väikesed murdekogud hoiustatakse tänapäev „Eesti Keele Arhiivis“. Kuigi EKS-i murdetöö tagajärjed polnud suured, on hoiustatavad kogud siiski niivõrt väikesed (ainult u. 1500—2000 sõna), et õigusega võib kõnelda vaid riisimest. Kogud on osalt sattunud laiali, osalt pole EKS-i toetusel korjatud sõnavara seltsi kogudesse edasi antudki (J. Margi, A. Saareste korjandused), osa on läinud nähtavasti otse Emakeele Seltsi kogudesse (Mägiste ja Anni korjandused 1922). Nii on praegu raske umbkaudugi arvestada EKS-i ülesandel ja ainelisel toetusel 1909—22 korjatud sõna-ainestiku üldhulka. See arv pidi igatahes ulatuma mõnekümne tuhandeni. Kulutanud on selts murdekogumiseks umbkaudu 1500—2000 kr.

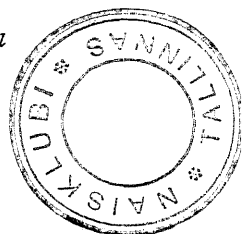
EKS-i murdetöö Vene ajal ei täitnud otstarvet. Kirjakeele rikastamiseks on sellest olnud vähe abi, sest tagajärjed olid minimaalsed ja seegi materjal jäi avaldamata; ainult „E. Kirj.“ on üht ja teist avaldanud. Vanema ja uuema kirjakeele sõnastikuks

Matthias Johann Eisen

Ferdinand Karlson

Jaan Tammemägi

Mihkel Kampmann

August Kitzberg

Karl Eduard Sööt

Gustav Suits

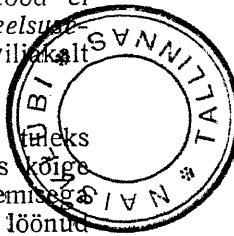
Villem Grünthal-Ridala

ei suutnud selts midagi teha. Ebaõnnestumine tuli raha ja erialaliste tööjõudude ning seetõttu selge meetodi puudumisest ja mitte kõige viimases joones sõdade ja murrangute rahutuist aegadest. Murdetöö nurjumise tagajärg oli, et meie kirjakeel tänapäevani pole saanud õiget rahvakeelset alust, et EKS-i põhimõttelisest vastuseisust hoolimata on katkematult kestnud iseäranis soome laensõnade üleujutus.

TULETUSTÖÖ. Murdesõnad olid üheks ning esmajärguliseks keelerikastusallikaks. Ent muud allikad? Juba asutamiskoosolekul nimetas V. Reiman teise allikana sõnatauletisi. 16. VIII 1908 teatab J. V. Veski Tallinna keelehuviliste nimel, et seal muu keelise töö seas uuritavat „sõnade arendamise reeglid...“, et nende abil uusi sõnu luua“. Otsustatakse teha seda tööd mõlemas seltsis käsikäes. Selleks ei leita ometi mahti. Murded olid alles uurimata. Seetõttu ei saavuta tuletustöö Vene ajal EKS-i keelises tegevuses nimetamisväärset tähtsust. Tuletustöö võimalused ei paku sel ajal veel suuremaid väljavaateid isegi mitte J. V. Veski, kes oma kõnes „Eesti keele praegune arenemisejärg“ (1914) murdeid rõhutades ja laenudest rääkides tuletustööd ei nimetagi. Alles iseseisvusajal oskussõnu luues ja õigekeelsussõnaraamatut toimetades on J. V. Veski meisterlikult ja viljakalt kasustanud ja välja arendanud tuletusala.

OSKUSSÕNAD. Üheks kirjakeele-rikastamise haruks tuleks lugeda ka erialaliste terminite soetamist. Oskussõnu vajab kõige pealt meie koolikirjandus, mis emakeelse õpetuse laienemiseks 1905. a. järel peale paarikümne-aastast vaheaega uuesti oli lõõnud õitsele. EKS-ilt nõuti oskussõnu. Oskussõnade loomisele asuti EKS-is 1908. a. alul.

„**MATHEMATIKA SÕNASTIK**“. Esimesena võeti käsile matemaatika terminid; selleks kujundati alatoimkond koosseisus O. Kallas, J. Kurrik, H. Walk ja J. Tammemägi. Viimasele tehti ülesandeks kirjutada õpperaamatuist välja kõik sinnamaani tarvitatud matemaatika sõnad. Neid aluseks võttes ja murdeist ning soome keelest täiendisi otsides, vahel ka hoopis uusi sõnu luues töötati 1908. a. suvel 7 koosolekul välja aritmeetika sõnad ja avaldati need J. Tammemäe poolt „E. Kirj.“ 1908 avalikuks arvamamiseks. — 1908. a. sügisel jätkas komisjon tööd J. Jurkatam'i ja J. Kool'i juurdetulekuga, luues geometria ja algebra sõnu, milleks kulus 14 koosolekut. „E. Kirj.“ 1909 avaldas J. Tammemägi needki sõnad tutvumiseks ja arvamamiseks. Sisseaadetud soovid ja arvustised vaadati komisjonis läbi ja seejärel avaldati mõlemad sõnastikud (üle 600 sõna) koos *Matematika sõnastiku* nime all „E. Kirj.“ 1909 ja 500-eksemplarilises äratrükkis. See on küll esimene oskussõnastik eesti keeles.

„**MAADETEADUSE SÖNASTIK**“. 1909. alul asus tööle maateaduse oskussõnade alatoimkond koosseisus J. Jurkatam, M. Kampmann, P. Sauer, K. Tasak ja J. Tammemägi. Tammemägi sooritas siingi eeltööd. Sõnastiku väljatöötamine nõudis 1909—11 51 koosolekut. Sõnad (arvult u. 760) avaldati kuukirjas 1910 arvustamiseks. 1911 ilmus sõnastik viimisteldult trükist.

„**KEEMIA SÖNASTIK**“. Sellega katkes mõneks ajaks EKS-i enese algatus oskussõnade loomisel. *Õigekirjutuse-sõnaraamat* nõudis toimkonna kogu tööjõu. 1914 andis selts välja *Keemia sõnastiku*. Selle olid algatanud ja koostanud keemia üliõpilased ja andnud siis EKS-ile lõplikuks väljatöötamiseks. EKS-i poolt tegid seda tööd V. Grünthal, J. Jõgever ja H. Koppel. Sõnastik sisaldab umbes 650 sõna.

TAIMENIMESTIK JM. 1916 ja 1917 pidas Keeletoimkond 23 ühist istungit EÜS-i loodusteaduse-osakonnaga viimase algatatud ja väljatöötatud taimenimestiku lõplikuks kindlaksmääramiseks. Töö avaldati „E. Kirj.“ kaasandena 1917 ja täiendatult 1918 eriraamatuna pealkirja all *Kodumaa taimed I.* — Algatusi tehti ja materjale hangiti veel mereasjanduse (1909), loomaarstlikkude (1912), kaubanduse ja ühistegevuse oskussõnade kogumiseks ja väljatöötamiseks (viimaseks otstarbeks asutati EKS-i juurde 1915. a. alul 8-liikmeline komisjon ja 1916 koguni erikapital), kuid osalt ilma, osalt väheste tagajärjega.

ISESEISVUSAJAL. Uus ja viljakas oskussõnade loomise järk algas 1920 J. V. Veski agaral ja asjatundlikul juhatusel. Emakeelne kool ja teadus vajasis hädaliselt termineid. Uuesti töötatakse läbi maateaduse (koos geoloogia, meteoroloogia ja astronoomiaga), matemaatika, botaanika ja keemia sõnad, neile lisanduvad zooloogia, õigusteadus, võimlemine, filosoofia, arstiteadus, metsandus, agronoomia. Peetakse kogusummas mitusada koosolekut. 1920. a. peale asutatakse Ülikooli juurde ikka tihedamini akadeemilisi ühinguid ja oskussõnade loomine kandub sinna. Siin, nagu mitmel muul alal, on EKS esinenud akadeemiliste ühingute eelkäijana ja töökaaslasena.

Kirjastanud on EKS iseseisvusajal järgmised oskussõnastikud: R. Wallner *Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik* 1920, *Matemaatika sõnastik* 3. täiendatud tr. 1922, *Eesti taimede nimestik* 2. tr. 1928, *Botaanika oskussõnastik* 1929, R. Antik *Oskussõnastik raamatukogunduse ja bibliograafia alalt* 1931.

KIRJASTUSTÖÖ. Kogusummas on EKS-il olnud 25 a. jooksul keelalisi kirjastisi 36 numbrit, u. 5900 lk., sellest omakirjastusest 28 raamatut, u. 4900 lk., teiste kirjastusel 8 raamatut, umbes 1000 lk. (viimasteks on H. Põllu keeleõpetuse mitmesugused väljaanded, *Füüsika sõnastik* ja *E. Õigekirjutuse-sõnaraamat*). Sellest arvust ilmus kuni 1919. a. 16 raamatut 1380 lk. ja 1920—31

20 raamatut 4540 leheküljega. Seninimainimata teostest nime-
tame J. Jõgeveri *Käänamise ja pööramise tabeleid* 1913 ja *Eesti*
keele häälikute ajalugu 1918, Wiedemanni *Eesti-Saksa sõnaraa-*
matu 3. trükk A. Saareste eessõnaga 1923 ja Villecourt'i *Prant-*
suse-Eesti sõnaraamatut 1930. Koolikirjanduse alalt on selts kir-
jastanud L. Kettunen'i: *Lauseliikmed eesti keeles* ja E. Muugi
keeleõpetused, mille I osa on ilmunas juba 4. trükis ja II osast
(mille kaasautoriks M. Tedre) on levitamisel 2. trükk.

KEELELISED KÕNED. Kõnekoosolekuil oli keelel aukoht.
1908. a. 26 kõnest peeti 8 keeleteemadele. 1909. a. 31 kõnest sa-
muti 8, 1910. a. 24 kõnest 7, järgnevail aastail peeti keeleainelisi
kõnesid à 3—4, iseseisvusajal harvemini. Peaaegu igal peakoos-
olekul anti aastaülevaade keelelisest kirjandusest ja tööst. Keele-
lisi kõnesid on seltsis pidanud: J. Tõnisson, J. Jõgever, K. Leet-
berg, O. Kallas, V. Reiman, H. Ojansuu, K. A. Hermann, H. Põld,
V. Grünthal, J. Aavik, L. Kettunen, J. Lõo, J. V. Veski, A. Saar-
reste, E. Muuk jt.

KEEL KUUKIRJAS. Kuukirjas oli keelel algaastail samuti
tähtis, koguni esikoht. 1908 täidab keel 20, 1909 29, 1910 34, 1912
36, 1913 ja 1914 koguni 45—48%, et siis vähehaaval alla minna.
Sellest peale kui Akad. Emakeele Selts asus 1922 oma ajakirja
välja andma, sai see keelelise materjali peamiseks avalduskohaks.
„E. Kirjanduses“ oli keelelise sisuga kaastööd 1926 ainult 4,
1929 samuti 4, 1930 koguni 3%, tõustes 1931 erakorraliselt
20%-ile. Kuukiri on avaldanud hulga keeleajaloolisi artikleid,
etümoloogilisi seletusi, pärisnimede uurimusi, rohkesti kirjutisi
õigekeelsuse ja õigekirjutuse kui ka üldse kirjakeele korralduse
alalt, samuti keelelise kirjanduse ja õpperaamatute arvustisi. Au-
toreiks on samad isikud, kes kõnesidki pidasid, õige suure osa
kuukirja keelelisest sisust moodustavadki koosolekuil ettekantud
kõned. — „E. Kirj.“ tarvitav õigekeelsus on saanud järeleaima-
tavaks eeskujuks teadlikele kirjakeeletarvitajaile.

EKS-I KEELELISED ÜLESANDED TÄNAPÄEV. Pärast
ülesannete jagamist A. Emakeele Seltsiga on EKS-i töö keele alal
iseseisvusajal vähenenud.

„Praegustes oludes on Seltsil keeleteimkond kujunenud organiks, kes
õigekeelsuse-sõnaraamatu uute trükkide eest hoolt kannab, neis tehtavad
keelelisel muudatused kindlaks määrab ja nende teostamise järele valvab,
ning kes lahendab ka muid keelelisi küsimusi, mis Seltsi eestseisuses ker-
kivad või seltsile otsustamiseks väljastpoolt saadetakse.“

Nii iseloomustab seltsi praegusi keelelisi ülesandeid Keele-
toimkonna juhataja A. Saareste 1928. — Peale autoriteetliku kee-
lekorraldaja ülesannete sooritab selts endiselt keelelist kirjastus-
tööd, avaldab keelelisi kirjutisi oma kuukirjas ja korraldab ava-
likke keeleainelisi kõnesid.

(Järgneb.)

Aug. Palm.

Surma ja elu vahel.

Kahe EKS-i 13-aastane vaheaeg.

Eesti Kirjanduse Seltsi veerandsaja-aastase kestuse mälestamise puhul pöörduvad vanemate tegelaste silmad otse loomusunnil tema eelkäija — Eesti Kirjameeste Seltsi poole. On ju mõlemad seltsid peaaegu samanimelised ja samade eesmärkide taotlejad; kuigi neid ei saa nimetada kaksikvendadeks, on nad ometi vahekorras kui vanem ja noorem vend — teine on esimese töö jätkaja. See asjaolu õigustab meelde tuletada EKS-i eelkäijat ja teevalmistajat, nimelt selle lõpusündmusi.

Mõistagi ei tarvitse siin hakata käsitlema Eesti Kirjameeste Seltsi käekäiku üldiselt; küll aga usaldan esitada siin mõningaid isiklikke mälestisi nimetatud sündmuste kohta, oletades, et need pakuvad nüüdisaja lugejaskonnale, eriti nooremale põlvele, mõnda huvitavat ning tähelepanudavat ja aitavad kaasa tolle aja oludest paremini aru saada. Sest ajad muutuvad suuresti — viimaste inim põlvete kestusel koguni kiirelt. Varemalt elati mitmed sajandid läbi peaaegu muutumatuis oludes, kord paremini, teinekord halvemini, aga üldstruktuur püsis oluliselt samana. Nüüd aga ei suudaks saja aasta eest elanud eestlane öieti enam tundagi praegusaja Eestit. Sest see on saanud üsna teiseks kogu oma laadilt, kõnelemata teoorjuse-ajast, kõrvale jättes ka ärkamis-aega; nüüdispõlve nooremale osale tundub hämarana juba seegi ajajärk, milles elati umbes 40 aastat tagasi. Nii et täielik tolle aja oludest arusaamine on raskendatud. Mõtlen seejuures eriliselt venestuseaja nähtusi. Venestamisvalud on küll tuttavad ka nooremale põlvele, kuid see ajajärk, mil nemad elasid, oli juba venestusevoolu mõõn. Päris hoo-aeg ilmus otse lõikavalt paar-kümmend aastat varemini — 1890. a. paigu. Sellest olgu siin mainitud kurioosumina üks näide. Eesti ajalehtedelt nõuti valjult igas numbris „riigi huvide“ mõttelist ja sihilist kirjutist (lihtsalt öelda: venestamise õhutust); keelati hoopis ära „Eesti“ nimegi mainimine. Teadagi saavutati säärase survega otse vastupidist kui sooviti: „Vene asi“ tehti rahva ärksamale osale väga vastikuks ja kutsuti protestina esile isamaalsusetunde õhutamine. Muidugi võidi seda teha „põue põhjas“, avalikult ei tohtud anda mingit märku.

Aga tuli ikkagi tunde ja ilmnas asju, mille juures ei saadud vait olla ja asja käiku tuimalt vaadelda, sest „vaikimine oleks vale, sunniks südant lõhkema“. See asjaolu tuli õieti selgelt nähtavale Eesti Kirjameeste Seltsi sulgemise puhul. Mainitud selts oli tolleaegsete isamaalaste vaate kohaselt kogu eesti elule nagu keskuseks, tuiksooneks ja eestluse sümboliks, vähemalt teoreetiliselt. Tegelikult küll asi nõnda ei olnud, aga hulgal ajal oli see vaade kaunis õigustatud. Seda taipasid hästi küll ka venestuse asjaajajad — nende meelest oli selts eesti rahvusliku liikumise

koldekohaks, mis tuleks kõrvaldada (vt. „Eesti Kirjandus“ 1932 nr. 2, lk. 84). Seltsi viimaseil eluaastail lõi küll ta algusaegne tähtsus osalt kahvatuma, aga põhimõtteliselt peeti teda ikkagi nagu rahvustunde pühaduseks, ja otse venestuse survele asuti püüdele, seltsi uuendada ning tervendada ja talle uuesti anda rahvuslikku ilmet. Aga otse sellega sattus selts surma suhu. Aprilli lõpul 1893 tuli riigivõimult seltsi lõpetamise otsus.

Kuigi eestlus oli tol ajal alaliste venestusemäärustega juba tuimaks tehtud ja Eesti Kirjameeste Selts oli mõnda aega nagu õhus heljumas, mõjus tema sulgemise käsk eesti isamaalastesse, eriti tervendamise püüdjaisse otse rabavalt. Seda mäletab allakirjutanu veel nüüd, 40 aasta järel, enesest üsna selgesti; usaldan aga arvata, et paljud teised tundsid sedasama. Olin sel ajal „Postimehe“ toimetuses, mille tõttu sain asjast õige varmlalt teada. Oli tunne, nagu oleks antud mingi kehaline hoop; kogu töötahe oli hävinud. Et olin olnud ka ihust-hingest seltsi tervendajate hulgas, siis puudutas mind selle ettevõtte kurb lõpp nagu isiklikult. Toimetusetöö lõpul koju jõudnud, viskusin voodile ega suutnud end nii ruttu enam tööle asumiseks koguda. Minu ametivend ja toakaaslane Oskar Brunberg küsis osavõttlikult nukruse põhjust. Avaldasin oma kurbuse. Tema lohutas mind, avaldades lootust, et küllap edasi elades ajad muutuvad. Selle tagajärjel toibusin lõpuks minagi.

Kuigi mitte nii sügavalt, siiski umbes samasuguselt vaatasid asja peale paljud teisedki, eriti seltsi tervendamise lootjad tegelesed. Omavahelistel kõnelustel kuulsin mõneltki sõbralt kaebust ja põlastust seltsi „tapmise“ pärast. See tunne hoiti muidugi oma teada. — Avalikuks arvustamiseks polnud võimalust, sest eesti ajakirjandus oli kätest ja jalust kammitas. Seltsi kinnipanekust teatati vaid lühidalt. Pikemalt kõnelesid sellest ainult „Olevik“ ja „Postimees“. Esimene arvas, et „omal ajal tänati riigivalitsust seltsi avamisloa eest, nüüd tuleb tänada seltsi kinnipanemise puhul“. Täitsa teisiti vaatas sellele „Postimees“, kes tõi esile kibeda kahetsuse, et asi nii on läinud. Kuigi toimetaja arvestas seisukorda ja avaldas oma mõtteid õige asjalikult, ometi mattus suur (muidugi parem) osa ta kirjutistest „kitsa värava vahi“ punase pliiatsi tõmmete alla. Tuli kannatada ja — vaikida ¹⁾).

¹⁾ Et kodumaal oli suu selleks suletud, süda aga otse pakitses enda valu ilmutamise tahtel, kirjutasin ma asjast paaris Soome ajalehes, õhutatud suguvendade soojast osavõttest. See teguviis kippus kirjutajale saama aga saatustlikuks. „Postimehe“ vastalises vaenumeeles tõi „Olevik“ valju hukkamõistva artikli Soome lehes ilmunud kirjutise kohta, mis olevat sinna läinud „Postimehe“ toimetuse ringkonnast, olgugi et see oli minu isiklik samm. Asi võetigi sandarmivalitsuses uurimisele ja mind ähvardas Siberi tee, kuid õnneliku pöörde tõttu kustutati süüdistus hiljemini maha. Aga „Postimehe“ toimetusest pidin kohe eemalduma.

Et Eesti Kirjameeste Seltsi lõpetamine eestlusele üldiselt, eriliselt aga asjaosalistele, tundus nõnda mõruna, et selle kaotuse tähtsust vististi liialdatigi, on mõistetav asjaoludest. On ju tuntud nähtus, et asjade õiget väärtust osatakse alles siis hinnata, kui nendest ilma on jäädud. Nõnda ka nüüd; „Oleviku“ targutus, et olevat aegu, mil kirjandus ka ilma seltsita saab teotseda, tundus teistele otse haavavana. Oli ju tegelikult nähtud, kui väga vajaline oli eesti elule kirjanduslik selts.

Aga polnud midagi parata. „Käskotsusega“ oli Eesti Kirjameeste Seltsi surm saanud tõsiasi, ta matused seisid alles ees. Seltsi lõpetamise koosolek viibis aga õieti kaua — üle aasta. Alles järgmise aasta juunikuul võis see teostuda. Ja tegelikkudei põhjustel — et asjaosalistel oleks üks tee ja kaks asja — seati koosolek ühendusse samal ajal korraldatava Eesti 5. laulupeoga Tartus. Nõnda sai täpsalt tõeks eesti vanasõna: „rõõm ja kurbus kaksikvennad“. Laulupidu oli Eesti ajaloos õieti rõõmustav nähtus, kuna Eesti Kirjameeste Seltsi matmine tekitas valusat kurbust.

Laulupeost midagi lähemalt kõnelda ei ole siin koht, aga mõned märkmed olgu ikkagi. 5. laulupeol oli mõndaviisi sarnasust esimesega, 25 aastat varemalt korraldatud laulupeoga. Pidu peetigi sama sündmuse meeldetuletuseks kui 1869. aastal: mälestati meie rahva pärispõlvest vabanemist, tol ajal 50, nüüd 75 a. eest. Ja peopäevadki olid otse samad — 18., 19. ja 20. juuni (vana kalendri järgi). Tõepoolest kandis 1894. a. laulupidu kaunikeselt — igatahes enam kui vahelmised — esimese peo värvingut, mis teatavasti oli eesti elule otse murrangusündmuseks, mil eesti ärkamisaeg nagu ametlikult välja kuulutati ja õnnistati. 5. laulupidu aga märkis (mida küll alles hiljemini õieti tunti) eesti elu renessansi algust. Eelmise aastakümne paljude kurbade nähtuste tõttu oli eestlastel tulnud läbi elada ärkamisaja languse ajajärku, mil laialt maad võttis nukrus ning tuimus. Sellesse meeoleolu mõjus 1894. a. laulupidu nagu värske tuulepuhang, mis pani südameid jälle soojemalt tuksuma ja andis uut lootust Eesti tulevikule.

5. laulupidu oli sellegi poolest esimese sarnane, et nüüdki olid peokülastisteks mitmed „soome sõbrad“ lahe tagant, hõimraha kultuurtegelased: dr. M. Helenius ja dr. K. Heino (Lindroos), kumbki abikaasaga, ja mag. R. Saikku. Seegi oli lootustäratav parema tuleviku tunnus.

Täieliseks vastandiks peopäeva rõõmsaile nähtusile oli 20. juuni leinaline toiming, Eesti Kirjameeste Seltsi matmine — ta lõppkoosolek. Kurbade nägudega sammus sel päeval salgake peolisi oma raskele kohusetäitmisele, mille juures nende südant ometi tunduvalt kergendas laulupeost saadud lohutav tunne: „Veel pole Eestil kõik kadunud. Ta elab edasi, hoolimata raskustest.“ Nagu oma olult, erines see koosolek väga suurelt ka

välimuse poolest kõigist eelmistest. Nendel oli nähtud (viimati veel paar aastat varemalt, 2. märtsil 1892. a.) sadu osavõtjaid, nüüd oli neid koos ainult mõned kümned. Erilise värvingu andis koosolekule aga nähtus, et ilmutata oli jäänud juhatus (minu mäletuse järgi täielt); näis, et ta oli heitnud kogu asjale käega. Seltsi esimees prof. J. Köler ja ta esimene abi („tegev president“) dr. K. A. Hermann olid juba enne seltsi sulgemist ametist lahkunud. Teine abiesimees J. Truusmann oli aga ise seltsi otse surmale suigutaja ja ei olnud selle tõttu ilmunud. Nõnda tuli siis koosolijate endi seast valida juhataja. Seejuures tuli ilmsiks tähelepanav nähtus: Kuna varemini seltsi valimistel oli olnud mõnel korral suuri lahkuminekuid, sündis valimine nüüd täiesti ühemeelselt; valiti V. Reiman. Temagi kuulus seltsi tervendajate leeri, otse nende esiritta. See oli õieti mõjuv tunnus Eesti Kirjameeste Seltsi viimse ajajärgu kohta. Seltsi tervendamispüüe oli jäänud seltsi elutsemise ajal teostamata, nüüd aga teostus see veel tema surma järel. Sest koosolekust osavõtjad olid pea täielt tervendamissoo poolehoidjad, mida tõendas juba juhataja valimine. Kõnelen jälle ainult oma isikliku tunde mõjul, kuid arvan, et paljudel teistel oli samasugune mulje. Sest küll on kurb ja kahetsetav, et nüüd, mil igatsetud eesmärk saavutatud, selts enam ei saa oma tegevust jätkata. Siis oleks tulnud kindlasti uus tõus, mida tagas muu seas nähtus, et selts oli saanud kümneaastase vaheaja järele enesele juhtivaks isikuks jälle täiesti kohase mehe. Omal ajal oli olnud seltsile otse komistuskiviiks see, et tal ühteaegu teotses kaks esimeheks kõlbavat isikut: J. Hurt ja C. R. Jakobson, kes seisidki kümne esimese aasta kestel seltsi eesotsas — üks esimehena, teine esimehe abina. Senikui nad omavahel hästi läbi said, oli kõik korras. Hiljemini aga tekkis nende vahel lahkmeelsus; see kandus ka seltsi ja sai sellele õnnetuseks. Ja kurbloodiselt jäi selts samal ajal mõlemast ilma: Hurt loobus, Jakobson suri. Kümnel järgneval aastal ei saanudki selts enesele enam nii kohast esimeest. Alles nüüd, pärast ukse lukutamist, oli jälle saadaval kahe esimese juhataja vääriline tegelane, kuid ta võis teotseda ainult seltsi „matmisel“.

Koosoleku käigust ja selle otsustest (seltsi vähese varanduse tarbekohase jagamise kohta) on kirjutatud teisel täielikult. Soovin siin anda ainult üldmuljeid. Sügavalt jäid meelde juhataja algussõnad koosoleku avamisel: „Meie oleme siia tulnud väga kurvale tegevusele: meie kirjandusliku seltsi lõpetamisele, tema varanduse tarvitamise äramääramiseks, muud midagi kõnelda ei ole meile lubatud.“ Need sõnad otse lõikasid kuulajate hinge, sest kõnelda oleks olnud vägagi palju, aga ei saadud.

Seda arvesse võttes piirduti oma vastumeelse ülesande täitmisega ja tehti seda asjalikult ning rahulikult. Valiti ka lõpetamiskomisjon, kuhu said kohased isikud. Ja siis tuli „hale lahkumine“. Sügavas leinatundes surusid koosolijad sõprade ja tut-

tavate käsi. Südamel põhjas pesitses mul aga kindel veene, et ei tarvitse veel meelt heita, sest „öö vististi läeb sul koidule“, „pä-rast vihma paistab päike“. Lootsin, et „uus päev veel kõike muuta võib“, „aeg annab arutust“. Hiljemini mõne sõbraga as-jast kõneldes kuulsin nendelt samasuguseid mõtteid. Oldi kindlas vaates, et saame ikkagi jälle uue kirjandusliku seltsi, olgu mis ajal ja mis kujul tahes. Seda juba tean enda nähtustest ja kuul-dustest. Huvitav tunnus on oma kohast see, et seltsi likvideeri-miskomisjon oma tööga sugugi ei tõtanud, vaid teotses väga aeg-laselt. Kõnelesin selle üle paaril korral tuttava komisjoniliikme J. Jurkatam'iga. Tema seletas mulle, kuidas komisjon oli moti-veerinud oma esitise valitsusevõimudele seltsi varanduse jaota-mise kohta. See oli tehtud tõepoolest hästi asjalikult ja osavasti. Et pea selle järele asusin Tartust Pärnu, ei saanud asja käiku enam jälgida. Näib, nagu oleks komisjon otsekui loomusunnil hoidunud seltsi varanduse lõplikust üleandmisest, vahest lootes, et asja käiku tuleb mõni pööre, mis avaks uue tee.

Samal ajal, kui likvideerimiskomisjon viivles, kaaluteldi ja kavatseti õige mitmel pool kadunud seltsi asendamist uuega. Fr. Tuglas on oma hoolsa uurimise ajal tutvunud terve rea selle-sihiliste püüetega. Avalikkuse eest jäid nad varjule, sest mui-dugi ei tahetud oma ettevõtteid enneaegselt laiemalt teatavaks teha. Kuid ühest kavatsusest teati küll üldiselt ajalehe „Oleviku“ mitmete sellekohaste kirjutiste kaudu. Aga lõpuks ei tulnud sel-lestki ometi midagi välja.

Teatavasti algatas A. Grenzstein energiliselt igasuguseid ka-vatsusi, tehes seda õige mitmesuguseil aladel. Muidugi küündis ta huvi ka eesti kirjandusliku seltsi asjadesse. A. 1881 Eesti Kirjameeste Seltsist ühes paljude muudega lahkunud, pidi ta sel-lest jäädavalt eemale jääma (oma teravate vaidluskirjade tõttu). Grenzsteini 1886. a. algatatud kavatsus seltsis uut pööret toime panna, mis temale tee sinna jälle oleks avanud, äpardus täiesti. Kui siis hiljemini seltsi uuendamine tõsiselt käsile võeti, ei mah-tunud Grenzstein sellesse voolusse, ega tahtnudki, sest uuenduse eesotsas seisid isikud, kellega ta ei sobinud. Selle tõttu kaotas Grenzstein lootuse saada seltsis veel mingiks mõjumeheks ning näiliselt aitas see meelehärm kaasa tema tänutunde avaldamiseks riigivalitsusele seltsi sulgemise eest.

Varmalt küpsis tal aga kavatsus kinnipandud seltsile luua aseaine. See pidi olema omapärane Eesti-Vene selts, mis oleks pretenteerinud Eesti Kirjameeste Seltsi pärandile — vähemalt vaimliselt, vahest ka aineliselt. Selles seltsis oleks muidugi tema olnud juhtival kohal. Uue seltsi tarvidust ja tähtsust kujutas ta oma ajalehes õige ilmekalt. Nähtavasti oli ta oma kavatsuse teostumises päris kindel. Sest 1896. a. esimeses „Oleviku“ numb-ris kõneles ta kõlavate sõnadega eelolevast keiser Aleksander III kroonimise pidustusest, ülistades selle tähtsust. Selles kirjutises

tõi ta esile oma veende, et kroonimisaasta saavat meie rahvale ka teistpidi eriliselt tähtsaks, sest eesti rahval olevat oodata suur ja rõõmus uudis. Nähtavasti on Grenzstein siin mõtelnud oma armsa Eesti-Vene seltsi ellukutsumist juba tol aastal. Kuid selles lootuses tuli pettumine — kõnesolev selts jäi avamata. Vist ei leidnud Grenzstein oma kavatsusele tarvilist vastukõla ega tuge eesti ega vene ringkondades, sest et tal puudus usaldus mõlemalt poolt. „Olevik“ ise muidugi väikis ettevõtte nurjumisest, nii ei teatagi, mil moel asi soikus.

Et võidi hellitada nii mitmel kujul lootust eesti kirjandusliku seltsi uuesti ellu kutsumiseks, oli põhjendatud asjaoludest. Teatavasti nürineb paljutarvitatud terariist pea: „valjud isandad ei valitse kaua“. Selle nähtuse kohaselt hakkas tunduma meil vähehaaval ägeda venestusevoolu nõrgenemist, pärast seda kui kangem ning mõjukam venestaja, Eestimaa kuberner Šahhovskoi, 1894. a. suri. Järgnevail aastail, 1900. aastate paiku, pöördus aga rahva üldine tähelepanu teistele aladele, otsides ja oodates nendel hädatarvilisi uuendusi. Selle tõttu jäi uus kirjanduseseltsi asutamise püüe varju. Nõndaviisi venis ajajärk, mille kestusel pidime elama ilma kirjanduseseltsita, „õnnetule“ aastate arvule: 13 aastat (1894—1907).

Aja täis saades tuli, mis tulemata ei võinud jääda: suur uuendusajajärk, nii meil kui mujal. 1905. a. 17. oktoobri manifest kaotas paljud kitsendused, mille all Eesti elu areng palju oli kannatanud. Muu seas avanes ka tee uue kirjanduseseltsi loomiseks, ja sellele asusid ka varmaolt eestluse agaramad tegelased. Olin otse vaimustatud, kui olin saanud dr. O. Kaldalt kirja, milles teatati mainitud kavatsusest, kutsuti mind liituma asutajatega ja esitati rida sooviavaldusi seltsi põhikirja ning ta olu korraldamise kuju kohta. Rõõmsal meelel vastasin neile oma vaadete kohaselt; tegin seda hiljeminiigi paaril korral. Ligema ettevalmistamise töödessa ma ei puutunud, sest et asusin 1906. a. Tartust Tallinna. Suure huviga jälginis aga asja käiku, ja kui oli uue seltsi põhikiri kinnitatud, avamiskoosolek määratud (augustis 1907), tõttasin sinna põksuva südamega. Rõõmutunne suurenes veel enam, kui ilmusin koosolekuruumi. Kohe tundus, et siin oli toimumas mitte ainult eelmise Eesti Kirjameeste Seltsi uuesti ellu ärkamine, vaid selle täielik eestikohane uuestisündimine. Eelmise Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekud olid peetud madalas, väikeste akendega lihtsas ruumis (küll seltsi „omas majas“, mida see oli aga ainult nimeliselt); nüüd võidi koguneda uue ja suursuguse „Vanemuise“ seltsimaja saali. Veel suurem vahe tundus, vaadeldes koosolijaid. Neid oli arvuliselt küll vähem, kui enne oli harilikult nähtud eelmise kirjanduseseltsi koosolekuil, kuid ilmunud olid peaaegu kõik uue, Eesti Kirjanduse Seltsi asutajad liikmed, nõnda siis valitud hulk ning oma olult tunduvalt intelligentsem kiht. Nii tundus väliselt suur vahe eelmise ja uue kirjandus-

liku seltsi vahel. Teisest küljest aga kujutas otse silmanähtavalt mõlemate ühist sidet nähtus, et uue seltsi avamiskoosolekut asus juhutama sama isik, kes oli juhatanud eelmise seltsi viimast koosolekut 13 aasta eest: Villem Reiman. Tema tõi ühes endaga otse isiklikult kaasa eelmise seltsi aated, põhimõtted ja traditsioonid. Ühtlasi tundus mulle V. Reimani juhatusoolile asumine väga õnnelikuks eelduseks uue seltsi tulevikule, sest ta oli sellele kohale nagu designeeritud, otse samuti kui J. Hurt eelmisele. Nõnda oli siis ikkagi täidunud see tungivalt ihaldatud soov, mis sai eelmisele seltsile osaks alles ta matustel: juhataja kohale sai täiesti vääriline isik.

Nendele mõtiskeludele lisaks liitus südamlik soov, et avatava EKS-i elu oleks kõigiti õnnelik ja headtöotav, uue aja nõuete ja võimaluste kohaselt välimiselt muidugi palju täielikum ja viljakam kui eelmisel, aga oluliselt ikkagi oma eelkäija vaimupärija ja aate edasiarendaja, milleks olgu ta osalistel samasugune põlev isamaa-armastus ja vägev rahvavalgustuse-vaimustus, samuti kui olid kadunud seltsile omased need tunnused ta õitseaegadel. Siis käisid seltsi koosolekul inimesed jala saja ja enam verstate tagant (muu seas võin seda endast tõendada).

Siin-esitytatud mõttemõlgutused täitsid mu hinge EKS-i avamiskoosolekul ja tahtsin neid tuua kuuldavale, kui asuti seltsile tervitusi ja õnnesoove avaldama. Kuid nähes, et avaldusi oli õige palju, nii suusõnalisi kui kirjalikke, ning arvesse võttes ebamõjuvat esinemisvõimet, jätsin selle mõtte kõrvale ning vaikisin, millega tegin ka hästi. Nüüd aga olen rõõmus ja õnnelik, et võin veel 25 aasta pärast vana veteraanina teistele jagada oma tolaeagseid tundeid. Võetagu heaks!

H. Prants.

Mälestusi Eesti Kirjanduse Seltsi algaastail.

Kui lähedased ja siiski kui kaugele nihkunud ajad! — mõlkus mõte, kui Eesti Kirjanduse Seltsi kiri tuletas meelde seltsi 25-aastase tegevuse juubeli lähenemist ja sellega seoses vajadust mälestistena meelde tuletada neid kokkupuuteid, mis oli nende ridade kirjutajal EKS-iga selle tekkimise ja tegevuse algaastail.

Kuis olid nood ajad täis võitlusindu ja kokkupõrgete-tihedad, kuis läbis neid kahte põlve meil esmakordne vastuolulisus ja kuis on see tänapäeval taandunud ajaloolise kauguse täielisse kainusse, et mitte öelda ükskõiksusse!

EKS-i asutamise mõtte algatajajaks olid vanema põlve esindajad, peamiselt Villem Reiman ja temaga ühes ning kaasas muidugi kogu „Postimehe“ tolaeagne juhtiv ringkond. Juba 1907. a. langes „Noor-Eesti“ rühma organisatoorilise töö pearaskus minule. Nii siis Tartu tolaeagseis võrdlemisi kitsais kultuuriring-

konnis asetas juba „Noor-Eestisse“ kuulumine minu väljapoole EKS-i asutamise mõtte algatajate kitsamat ringi, kellega olid esimesed välised „Noor-Eesti“ vastuolulisuse suuna tunnused osalt juba avaldunud, osalt aga juba selgesti tunda tulevaste lahkkelide ja kokkupõrgete võimalused. Kuid tol ajal polnud need lahkkelid siiski veel arenenud selleni, et oleksid täiesti puudunud vana ja noore põlve kooskõlalise ühistöö võimalused. Viimast uskusid „Noor-Eesti“ poolal esikätt need vanema põlve esindajad, kes olid liitunud noortega, nagu August Kitzberg ja teised, ja neid võimalusi ei eitanud ka mõned noorema põlve esindajad. Samal seisukohal olid ka väga paljud „Postimehe“ ümber koonduvad vanema põlve esindajad, kes suhtusid noortesse leplikumalt, püüdes olla järeleandlikumad noorte kirjanduslik-kunstiliste veendumuste tunnustamises, kui mitte muus, siis jättes noortele vähemalt nende kunstilistes püüetes suurema vabaduse endi pooldamiste väljendamises.

See leplikusevõimalus oligi vist üheks põhjuseks, mis sundis EKS-i asutamise mõtte algatajaid kaasa kutsuma ka noori nimetatud seltsi asutamise mõtte läbirääkimistele ja põhikirjagi väljatöötamisele.

Mäletan, et sain kutse ilmuda EKS-i asutamise eelkoosolekule, mis peeti Tartus Jaan Tõnisson'i korteris Tööstuse tänaval. Nähtavasti oli see juba laiem eelkoosolek, mille eel olid olnud vist juba varemini mitmed kitsama ringi koosolekud, sest sei laiemal koosolekul esines Villem Reiman juba põhikirja projektiga. Viimase puhul tekkisid vaidlused. Olin isiklikult seltsi Asemikkudekogu loomise vastu, soovitades kavatsetavale seltsile ainult kahte astet: peakoosolek ja juhatus. Vanem põlv aga soovitas Asemikkudekogu kui kahe eelmise vahelmist ja hõõduandvat olulistest küsimustest just kaitseabinõuna, et ära hoida selliseid kurbi nähtusi, nagu neid oli ilmsiks tulnud Eesti Kirjameeste Seltsis. Asemikkudekogu raskendas järsu pöörde toimepanekut seltsi suuna muutmises; vanema põlve ettepanekul pidi ju Asemikkudekogu liikmete uuendamine sündima iga-aastaste osaliste ümbervalimiste teel, mille vastu püüdsin uuesti, kuid jällegi asjatult protesteerida: enamik võttis põhikirja esitatud kujul vastu, nagu see hiljemini kinnituselegi läks ja millisena see tarvitusel on tänapäevani.

Juba enne EKS-i ametlikku kinnitamist olid käimas läbirääkimised ajakirja „Eesti Kirjanduse“ väljaandja ja toimetaja Jaan Jõgeveri'iga, kes oli teinud ettepaneku, et EKS jätkaks tulevikus tema asutatud ajakirja väljaandmist. Selleski asjas peeti mitu koosolekut, millel harutati läbi ajakirja töökava ja valiti muu seas ka nende ridade kirjutaja ajakirja esimese toimkonna liikmeks. Ajakiri „Eesti Kirjandus“ oli J. Jõgeveri ainutoimetusel ilmutades võtnud eriti terava suuna noorte vastu, süüdistades näiteks Fr. Tuglast vene kirjanduse mõjualususes, ja teistestki noor-

eestlastest polnud sellel ajakirjal midagi paremat öelda. Nende ridade kirjutajale „Isamaa“ kalendri arvustuses kallaletungimisei juhtus J. Jõgeveril aga väike viperus: B. Linde'le etteheiteid tehes seadis ta sellele eeskujuks Pärt Pärn'i teoseid, teadmata, et ma noil aastail tarvitasin keskkooli õpilasena enamasti seda varjunime.

Eespool-nimetatud kokkupõrked põhjustasid nii vanu kui ka noori suhtuma teineteisesse enam kui ettevaatlikult ja olema valvel oma kord-korralt ikka rohkem erinevate seisukohtade kaitsel. „Noor-Eesti“ rühma kuuluvad juhtivad inimesed küll ei eitanud koostööd vanema põlvega EKS-is, nagu tegid seda pea eranditult kõik Tartu sotsialistlikud ringkonnad ja ka Tallinna radiokaalid, kes nägid uues seltsis vaid „Postimehe“ filiaali ja selle ringkonna mõjupiirkonna laiendamise ettevõtet, sest et mõtte algatajaks olid edumeelse rahvaerakonna juhtivad jõud. Nooreestlased ei eitanud põhimõtteliselt koostööd, kui vanem põlv jätab selleks teatava iseseisvuse võimalused. Seda seisukohta toonitasid oma kirjades nende ridade kirjutajale nii Gustav Suits kui ka Friedebert Tuglas, kelle mõlema noilt aastailt pärit olevaist kirjadest loen mitmel puhul selle põhimõttelise seisukoha toonitamist, sest olin oma kaasvõitlejaid pikkades kirjades informeerinud kõigest, millest oli kõnelusi eespool-mainitud eelkoosolekuil.

EKS-i esimesel koosolekul püüdsime siis kanda selle võitluse, mis oli senini sündinud eelkoosolekuil, avalikkuse ette, kuigi me ei teinud endile võidu-illusioone, vaid olime oma ettepanekute läbikukkumises juba ette kindlad. Selles teadmises seadsimegi Asemikkudekogu liikmete valimisel üles ka omade kandidaatide nimekirja, milles üksikute nooremate kirjandushuvilaste nimede kõrval leidis rida selliseid vanema põlve esindajaid, kes suhtusid nooremaiselt leplikumalt ja kellega koostöösse oli noortel enam-vähem usku. Kuid neist kandidaatidest said valituiks vaid need, kes esinesid ka vanema põlve nimestikus, kuna ainult noorte nimestikust ei valitud, kui mu mälu mind ei peta, ainustki. Hoolimata sellest ei loobunud nooreestlased ometi ka peale seda koostööst EKS-is: Gustav Suits laseb enese valida „ajaloo armastajate komisjoni“, nagu Villem Reimani sõnastuse järgi nimetati ajaloo-komisjoni; Joh. Aavik võtab enesele ülesande koostada koolidele kirjanduseteooria õpperaamat; nende ridade kirjutaja jääb „Eesti Kirjanduse“ toimkonna liikmeks.

Samal ajal aga võtab vanem põlv õige terava suuna noorte vastu; aga alul pole terav ots sihitud veel noorte kirjanduslik-kunstiliste pooldamiste vastu, sest need polnud jõudnud veel sedavõrt kindlailmeliseks areneda, vaid kokkupõrge sünnib peamiselt keelelisel rindel. Nooreestlased olid juba väljendanud oma keeleuudenduslikke püüdeid siin ja seal, nõudes meie keele rikastamist. Alul sündis see sel võrdlemisi algelisel teel, et kasustati

nende väga paljude uute mõistete väljendamiseks, mida esitasid nooreestlased oma kirjutistes, vastavaid rahvusvahelisi võõrsõnu, mis oli nagu reaktsiooniks sellele keelelisele purismile, mille isaks oli dr. K. A. Hermann ning mis hülgas pea kõiki rahvusvaheliselt tunnustatud võõrsõnu, püüdes neid asendada eestikeelsete uute sõnadega, mis aga polnud iga kord kaugeltki sobivad. Nii leiamegi umbes 1907. a. paiku nooreestlaste artiklites võõrsõnade üliküllust. Selles aga nägi vanem põlv mingit aristokratismi, millele seati vastandiks demokratism keelelistes küsimustes. 3. jaanuaril 1908 peab Jaan Tõnisson EKS-i peakoosolekul kõne „Eesti keele arenemise sihist“, mis oli sihitud noorte keele vastu. Oma kõne lõpul küsib Tõnisson: „Mis peavad suured hulgad sellega peale hakkama, kui iga kolmas sõna võõrast keelest on võetud, kuna oma keel küllalt on vaeva näinud, et neid mõisteid ära tähendada.“ Ja koosolek võtab „elava käteplaginaga“ vastu, nagu märgib protokoll, sama kõne lõpus avaldatud noortele vastandliku keele ja ühtlasi ka kirjanduse ideaali: „Alles niisugune keel on Eesti keel, mis meie rahvuslises arenemises oma ülesannet täidab. Eesti kirjakeel olgu tõesti r a h v a k e e l. Meie kirjandus peab kättesaadav olema kõigile, ta peab r a h v a k i r j a n d u s olema tõsisel mõttes. Üksi see keel, mis meie kirjandust aitab demokratiseerida, üksi see keel käib õiget arenemise teel!“

Ja et kuulajaskondki aimas, kelle vastu see kõne oli sihitud, seda tõendab seegi asjaolu, et läbirääkimistel hakkasid kõneleja mõtteosalised kohe vastavaid näiteid tooma: salmissepp ja simlimängija Lembit „tuletab meele G. Suitsu arvustust „Elus“ A. Kallase „Ants Raudjala“ üle, millest arvustusest vähe kes aru saab“.

Kuigi rünnak algas keelelisel rindel, laieneb see juba järgmise päeva koosolekul ka kirjandusele, olgugi et kirjanduslikes küsimusis oli üheks referendiks Karl Menning, keda võis teatud määral nii mõneski küsimuses pidada moodsamate kirjanduslikkustiliste voolude pooldajaks, eriti maalikunstis, ja seega ligemal seisevaks nooreestlastele. Ent kirjanduse teiseks referendiks oli Anton Jürgenstein, kes täiendas Tõnissoni kõnet kirjanduse suunas, näidates „kuidas poliitilise käärimise aeg võõra mõju alla meie noored viinud, poliitilist feuilletonistilist ilukirjandust ilma sügavusega edendanud, kus pessimism, ühekülgne rahulolematuse olevaga, jõuetu kaebamine maad on võtnud“. Hiljemini „Nooreestile“ paljuski teravalt kallaletungija dr. J. Luiga on uuele kirjanduslikule voolule tol ajal veel võrdlemisi sõbralik ja tema lasebki lendu vanema kirjanduse kohta hüüdsõna „vana puru“, millele Villem Reiman reageerib „uue puruga“. See leiab küll järgmisel koosolekul, sama päeva õhtupoolikul, õiendava seletuse, mis selle koosoleku ametlikku protokollis on järgmiselt üles märgitud: „V. Reiman seletab: Keegi seltsiliige olevat tema ütelu-

sest: Aga kui inimesed „uut“ puru ei loe, sõjakuulutust „Noor-Eestile“ välja lugenud. Tema ei ole „Noor-Eestit“ haavata tahtnud, vaid tarvitanud ainult dr. Luiga sõnu. Niisamuti olla seletatud, nagu oleks Tõnisson „Noor-Eestile“ vaenu avaldanud.“ Viimasele lausele reageerib temperamentne Tõnisson samas paigas, lausudes: „Mina olen „Noor-Eestile“ sõda kuulutanud, kuid selle poolest, mis seal halba on.“

Tegelikult oli vaenu-vahekord sellega juba alanud, kuigi diplomaatiline läbikäimine kestab edasi ja jätkub kaastöö ja isegi koostöö mõneski küsimuses. Nii näiteks omal ajal palju tolmu sünnitanud ‚hää-pää‘ ja ‚hea-pea‘ küsimuses, milles noor-eestlasedki pooldasid ühes paljudega „Postimehe“ ringkonnast esimest sõnavormi. Nõnda näeme EKS-i 1908. a. 16. aug. koosolekul G. Suitsu ügedalt võitlemas ‚hää-pää‘ poolt.

Osalt on see vastasrindlus üksi keeleküsimisis seletatav sellega, et „Noor-Eesti“ ise polnud veel 1908. aastaks kuigi selgelt oma kirjanduslik-kunstilises ilmes välja kujunenud, see sünnib alles paar aastat hiljemini, ja teiseks polnud EKS-i tollaegseil juhtivail ringkonnil ka ilukirjanduse alal „Noor-Eestile“ kedagi teist vastu seada: vanema põlve ilukirjanduslikud kandvamad jõud, nagu Eduard Wilde ja Ernst Peterson, olid nimetatud selt-siga veelgi teravamas opositsioonis ja nooremast põlvest polnud ka kedagi, kes „Noor-Eesti“ pooldajatega võistlejana arvesse oleks võinud tulla.

Olulise tähtsusega oli seegi, et üksi Villem Reiman ja Jaan Tõnisson väljendasid teravalt oma seisukohti ja läksid oma arvustavates märkustes teravusteni, kuna paljud teised, nagu Anton Jürgenstein, August Kitzberg j. t., olid lepitusmehed. Kui esimene tõigi Tõnissoni kõne järele mõne „Noor-Eestit“ diskrediteerida tahtva näite, siis oli seegi alati jutustatud Anton Jürgensteinile nii omase maheda muhelemisega, et pilget hinnata oskavad nooreestlasedki võisid temaga teinekord kaasa naerda. A. Kitzberg aga püüdis koosolekuil kas oma südamlikkusega või jälle mõne naljaga lepitada, ja „Noor-Eesti“ koosolekuil kaasa istudes püüdis ta oma isikliku mõjuga nii mõndagi tasandada, ja see õnnestus tal väga paljudelgi kordadel. Olen veendunud, et A. Kitzberg laekurina kaasa istudes EKS-i Eestseisuse koosolekuil mõjus sealgi „Noor-Eesti“ vastalisust leevendavalt.

Mäherduste teravusteni võis aga Villem Reiman minna, selle kohta on huvitavaks näiteks tema arvustus G. Suitsu saksakeelse eesti kirjanduse ülevaate kohta, mis viimane avaldas Paul Hinnebergi toimetatud koguteoses. Villem Reimani arvustusel on mitmeti rööpjooni kodumaa sakslaste teravate kallaletungimistega G. Suitsule tema saksavaenulisuse pärast, kuigi Reimani etteheidet kuuluvad koguni teise valdkonda. Aga ega need teravused veel ei peletanud koostööst, kuigi need teisel ka vastamata ei jäänud.

Olgugi et EKS oli tol ajal ainus ülemaaline eesti selts, oli tema tegevus siiski peamiselt Tartusse koondatud, ja see asjaolu juba tingis, et „Noor-Eesti“ poolehoidjad võisid nim. seltsis hoida vaid oma seisukohti kaitsvaid ja vastasrinna tegevuse jälgimise punkte: „Noor-Eesti“ oma organisatooriline töö juba nõudis Tartus asuvailt nooreestlasilt kogu jõu pingutamist, pealegi kui seda kõike tuli teha oma otsemate ülesannete — ülikooli õpingute kõrval. Seepärast näemegi, et EKS-is töötavad kaasa nooreestlastest esimesil aastail peamiselt kaks: Gustav Suits Helsingist gastrolleerides ja nende ridade kirjutaja tol ajal enam-vähem Tartu elanikuna, kuna A. H. Tammsaare, kes samal ajal õppis küll ka Tartu ülikoolis, hoidus — vastavalt oma iseloomule — täiesti kõrvale, võttes aga siiski osa omavahelistest läbirääkimistest ja nõutlemistest, kui oli vaja mõnes küsimuses ühine ja kindel seisukoht võtta. Joh. Aavik ja Villem Grünthal õppisid EKS-i alg-aastail veel Helsingi ülikoolis, kuid täitsa eemale ei jäänud nemadki tööst, eriti viimane. Juba üliõpilasena käis ta EKS-i ülesandel ja toetusel murdeid uurimas, ja kui V. Grünthal lõpetas 1909. a. Helsingi ülikooli ning asus Tartu, muutus tema osavõte märksa aktiivsemaks. Kui Gustav Suits oli alul olnud EKS-i Eestseisuse liige ja jäi pärast eemale Helsingis asumise tõttu, siis valiti tema asemele Eestseisusse V. Grünthal. Oma vähem sõjaka ning rahulikuma iseloomu tõttu sobis Grünthal vanema põlve esindajaiga ka märksa paremini kui teised nooreestlased. Ühtlasi aitas selleks kaasa Grünthali eitav seisukoht kõige ühiskondliku ja poliitilise radikalismi vastu, mis muutis sellé nooreestlase poeetilise ja keelelise uuendusmeelsusegi vanemale põlvele kuidagi vastuvõetavamaks. Pealegi olid alul Grünthali huvid peamiselt koondatud üksnes keelelistele küsimustele ja mitte vähe ei mõjunud kaasa tema ja vanema põlve sobivaks koostööks moraalsete printsiipide toonitamine, mida Grünthal tol ajal eriti sageli rõhutas. Kahtlemata oli viimasel asjaolul tol ajal eriline kaal ka just selle tõttu, et Tammsaare novellid ja eriti Joh. Aavik-Randvere „Ruth“ olid EKS-i koosolekuil ja seltskonnas esile kutsunud suure kõlbla tormi, sest nendes ja mõnes Oks'a laulus nähti tollaegse kirjanduse amoraalsuse tippu.

Peale aastast koostööd „Eesti Kirjanduse“ toimkonnas teatsin oma lahkumisest. Selle põhjusiks olid asjaolud, et mu arvamised ja tõekspidamised läksid paljudes küsimusis toimkonna liikmete enamiku omadest lahku ja üksikuna puudus võimalus oma seisukohti läbi suruda. Esitasin loobumisteadaande peale läbirääkimist oma lähemate sõprade-nooreestlastega ja nende heakskiitmisel. Aga vahest veelgi tähtsamaks lahkumise põhjuseks oli „Noor-Eesti“ aasta-aastalt kasvav organisatooriline töö, mis nõudis ülikooli-õpingute kõrval kogu mu tööjõu, sageli esimes-tegi kahjuks. „Noor-Eesti“ tööks tuligi end mujalt vabastada. Pealegi polnud sobiv olla korruga kahe tollaegse kirjandusliku

juhtiva ajakirja toimetamisel tegev: 1909. a. suvel elas Gustav Suits lühemat aega minu vanemate talus Järvakandis, Harjumaal, ja seal olime otsustanud „Noor-Eesti“ ajakirja väljaandmise ja olime samas ka valinud selle toimetajad: peatoimetajaks Gustav Suits, toimetussektäriks B. Linde ja kujutavate kunstide osakonna toimetajaks N. Triik.

Et lahkumine „Eesti Kirjanduse“ toimkonnast ei tähendanud koostööst loobumist, seda tõendas seegi asjaolu, et 2. jaanuaril 1909. a. valiti nende ridade kirjutaja rõhuva enamusega Asemikudekogu liikmeks. Samale koosolekule järgnenud Eestseisuse ja toimkonna valimistel jäi G. Suits Eestseisusest ja kirjandusliikude auhindade mõistmise komisjonist küll välja — Helsingis asumise tõttu, nagu põhjendati seda ametlikkudes protokollides.

Õieti olid EKS-i koosolekud need, mida püüdsid nooreestlased kasutada foorumina oma seisukohtade kaitsmisel ja propageerimisel, nagu olid „Noor-Eesti“ kirjanikudki need, keda nimetatud seltsi koosolekuil peamiselt arvustati ja enamasti vägagi teravalt; kuid nagu viimase asjaoluga lepitamiseks olid „Noor-Eesti“ kirjanikud oma sageli mahaarvustatud töödega ühtlasi ka EKS-i kirjandusliikude auhindade saajaiks: Tuglas, Tammsaare ja Grünthal. Nii said juba 1909. a. Tuglas „Kahekesi“ eest 100 rbl., Tammsaare „Pikkade sammude“ eest 70 rbl. ja Grünthal „Laulude“ eest 30 rbl. EKS-lt auhindadena.

Isegi oma seisukohtade teadaandmiseks kasustasid nooreestlased EKS-i koosolekuid. Nii tegid mu kirjanduslikud kaaslased mulle ülesandeks EKS-i koosolekul 7. veebruaril 1909. a. Tartus avaldada „Noor-Eesti“ seisukoht *ää*, *-gi* ja *-ki*, *-sti* ja *-mini* ning ühekordse *-u* (sõnades: au, jõu jne.) kasuks. See minu lühike teadaanne, milles olid resümeeritud „Noor-Eesti“ keeleteadlaste seisukohad, leidis veel samal aastal üksikasjalikuma põhjendamise Gustav Suitsu poolt Tartus EKS-i koosolekul 14. augustil 1909 peetud kõnes, mis kandis pealkirja „Eesti kirjakeele ja murrakute vahekorid ja rahvakeele sõnaraamat“, mis tekitas võrdlemisi suure tormi, mille puhul kõnelejale kallale tungisid koosoleku juhataja Villem Reiman, Karl Leetberg ja Jaan Tõnisson, esimene öeldud teravuste, teine *ää* vähese põhjenduse ja kolmas keeleteaduses ühiskondliku momendi otstarbekohasusega piiramise vastu.

Kirjandusliikude auhindamiste puhul tahaks üldiselt märkida, et selles toimkonnas oli valitsemas kunstiliselt edumeelsem vaim, sest siin olid mõõduandvaiks liikmeiks Aino Kallas ja dr. J. Luiga. Kindlasti ei leidnud selle komisjoni tehtud otsused täit pooldamist EKS-i kunstiliselt vanameelsemas osas, kuid ei mindud ka komisjonis tehtud otsuste revideerimisele, nagu pole ka alust tehtud otsuste eelmõjustamise uskumiseks, nagu väideti seda auhinnakonfliktis, mis tekkis hiljemini Eduard Wilde puhul.

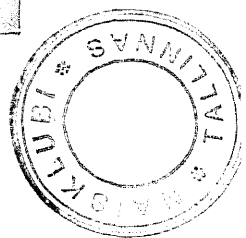
Kahtlemata oli nooreestlastel kõige rohkem vastamisipõrkamisi ja lahkuminevaid arvamisi Villem Reimani ja Jaan Tõnisso-

Johannes Voldemar Veski

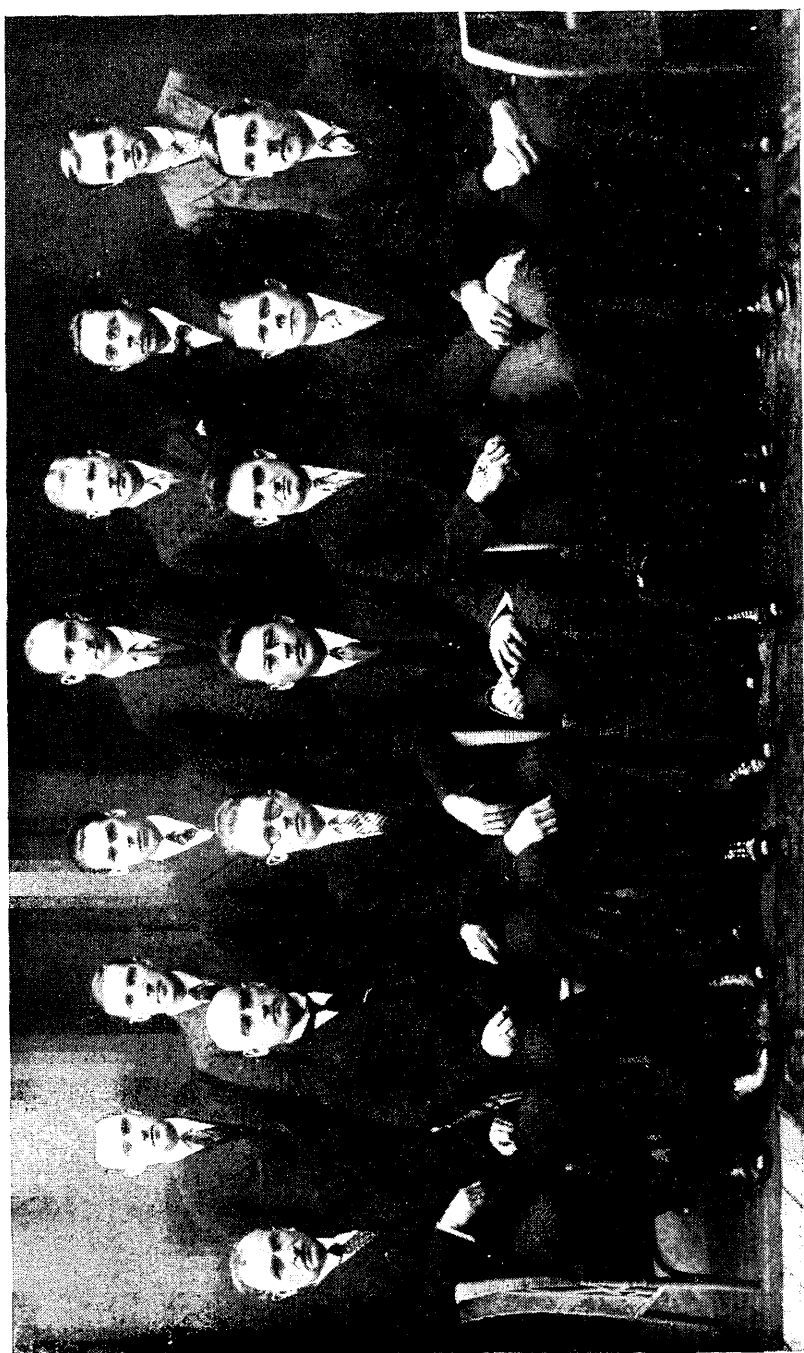
Friedebert Tuglas

Albert Saareste

Jaan Roos

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisus 1931. a.

*I rida: J. Kõpp, F. Karlson, A. Saarstr, Fr. Tigilas, J. Roos, H. Kraus, R. Klis,
II rida: J. Mägistu, A. Oras, D. Padgi (teaduslik sekretär), H. Evert (büroohaldaja), P. Treiberg, A. Anni, F. Leinback.*

niga, aga ei puudunud ka mõningad ühised lähtekohad nimetatutega: nii 24. augustil 1910. a. arutades EKS-i Asemikkudekogu koosolekul A. Dreving'i koostatud inglise-eesti keele sõnaraamatu väljaandmise küsimust, tuli nende ridade kirjutajal koos Villem Reimaniga alla kriipsutada inglise keele ja kultuuri tõusvat tähtsust meie vaimuelu seisukohalt, seades täiesti iseteadvalt inglise kultuuri saksa omale vastandiks, mida tuleb pooldada saksa ainumõju paralüeerimiseks. See oli nooreestlastele teataval määral ootamatu Villem Reimanilt, kes oli teatavasti ägedamaid süüdistajaid, kui EKS-i koosolekuil ikka jälle kõne alla tuli „Noor-Eesti“ pärispatuna prantsuse degenereeruva kirjanduse ja kultuuri oletatav kahjulik mõju.

Kuigi Anton Jürgenstein oma ilukirjanduslikus ülevaates EKS-i peakoosolekul ei teadnud palju head öelda Tammsaare „Noortest hingedest“, oli siiski ka 1910. a. sama autor ja just see raamat, mis sai nimetatud seltsi auhinnakomisjoni poolt suurima rahalise tasu, samuti nagu sai ka Juhan Liivi „Luuletuste kogu“ — mõlemad „Noor-Eesti“ väljaanded — kumbki 100 rbl.; samal aastal langes Fr. Tuglaselegi „Noor-Eesti“ III albumis ilmunud arvustuse eest 50-rublaline auhind.

EKS-i iga-aastased jaanuarikuu alul peetavad aastapeakoosolekud oma kirjanduslike ülevaadetega kujunesid tavaliselt peavõitluse paigaks. Esimesed kaks-kolm aastat olid need ülevaated enamasti Anton Jürgensteinilt, alates 1910. a. leiame aga luulereferendina juba Gustav Suitsu, kuna ilukirjandusliku proosa ülevaade oli viimase äraütlemise tõttu jällegi Jürgensteinilt, kelle seekordnegi kõne kutsub esile elavad vaidlused, mis keerlevad aga rohkem ilukirjanduslike teoste keelelise külje ümber. Ent huvitav tohiks olla 1911. a. peetud kõnedest veel Hugo Raudsepa, pärastise „Mikumärdi“ autori, kõne „Eesti noorsugu Tammsaare novellide valgustusel“, milles referent jõuab kujutatute kõlbluse suhtes eitavale seisukohale, nii et E. Schönberg resümeerib: „arvamine Tammsaare novellide tegelaste kohta on ühine: need on jõuetud hinged“ ja keegi M. Luts lausub veelgi julgemalt: Tammsaare „kujutab ainult üht väikest osa, ja nimelt meie noorsoo jätiseid“. See kurtmine Tammsaare tegelaste kõlbluse üle muutub nii ühemeelseks, et kirjaniku kaitseks astub välja ei keegi muu kui Villem Reiman, lausudes, et „Tammsaare ei püüa mitte sugulikult ärritada ja kõdistada; jutud ei ole nilbed“, kuid see ei takista ka EKS-i esimeest jõuda kogu noorte kirjandusliku toodangu kohta samal koosolekul võrdlemisi pessimistlikule otsusele: „„Noor-Eesti“ rühm oli 5 aasta eest produktiivlik, nüüd arvustab ta ainult.“

Kui 1911. a. sündmustest märgime veel „Kalevipoja“ juubeli puhul Gustav Suitsu kõne „Kalevipoeg rahvaeeposena ja kunstitööna“ ja samuti G. Suitsu ülevaate 1911. a. luulest ning Villem Grünthali asumise ajakirja „Eesti Kirjanduse“ tegevtoimetajaks,

siis olekski märgitud nooreestlaste osa EKS-i esimeste aastate töös.

Aastatega olid lahkkelid ja vastuolud aina kasvanud, kuna „Noor-Eesti“ püüded kirjanduse ja kunstide alal nihkusid kordkorralt ikka kaugemale vanema põlve mõisteist ja arusaamistest samus küsimusis. Eemalenihkumine jätkus veelgi kiiremas tempos, kui kirjanduslikud nooreestlased teevad oma 1907. ja 1911. a. vahelisest n. n. puhtkunstilisest aristokraatlusest pöörded tagasi oma esimeste aastate radikalismi, liginedes ühiskondlike huvidega inimestele ja kutsudes koostöös nendega ellu uue ajakirja „Vaba Sõna“. Meenuvad Gustav Suitsu tormitekitavad kõned Jaan Tõnissonist ja neile järgnenud isiklike tutvuste lõpetamised ning viimse võimaluseni viidud teravad vahekorrad, mis ei lasknud enam mõeldagi koostööle ühises seltsis, kuna need kõned tekitasid isegi lõhesid ja kokkupõrkeid „Noor-Eesti“ enese ringkonnas.

Need tolle aja suure vaenu ja vastastikuse vihkamise ajad, kuis on needki muutunud ajaloolisse kaugusse nihkudes rahulikuks vaatlemiseks sobivaks nendelegi, kes ise olid tol ajal ühele või teisele poole kaasa kistud!

Bernhard Linde.

Kirjanduslik ülevaade.

Henrik Visnapuu: **Meie küla poisid**. Rahvatükk 3 vaatuses, proloogi ja epiloogiga. Tavet Mutsu Teaterkirjastus, Tallinnas 1932. 100 lk. Hind ?

Eri-laadiline rahvatükk, tugevasti lahkuminev meil senini produtseeritud näitekirjandusest. Ta on seda suuremal määral, kui juba a priori'gi võis oletada lüüriku kätest lavažanris. Oleks võinud oodata, et uusromantismi-koolist põlvnev luuletaja, keda omajagu saab iseloomustada mõistega „isikupärane esteet“, tahab näidendiski aina jälgida oma kitsamaid instinkte. Aga juba nimetus „rahvatükk“ viitab laiemale taotlusile. Ja teose sisundit lähemalt vaadeldes võib näha, et aja, peamiselt ühiskondlikustava ja „klassitsiseeriva“ aja tendentsid kajastuvad temas mitmeti, otse valdavalt. „Sisuseletuseks“ ütleb autor ise, et ta „on tahtnud anda pilti läinud sajandi lõpu külaromantikast“, ühes sellega aga „on tahtnud jälgida... kultuuri ja rahvuslike ideede sissenurdu küla ühiskonda“; lõppeks kokkuvõtlikult: „autor tahab vaadata viia tagasi sisse primitiivsesse ühiskonda, kus rõhk langeb sõnadele meie ja teie... See on üks ühiskondlik ja kultuuriaste, milles kakklemine on esimene samm ühistegevusele, nii imelik kui see ka kõlab, sest kakklemine viib tundmaõppimisele ja viimaks leppimisele.“ Siit otsekui avaneb laiemad perspektiivid: kas ei öelda neid sõnu nimelt kuulmiseks tänapäevale?

Kõigist nimetatud häist tahtmisist oleks võinud saada õpetlik ja kõle „tükk rahvale“. Tegelikult võib Visnapuu kohta tekkida kahtlus, kas ta pole kirjutanud näidendi mitte selleks, et rõõmutseta vägisõnadest ja „knihvidest“ („nihv“, ütleb mulgist-tegelane), millega pole küla-kangelased kitsid. Mõni pseudo-venekeelne komandosõna külavägede

rivistamisel väärib kõrgemal määral trükimusta. Need väljendised on täiesti rahvalikud ja neid on osatud tarvitada parajalt. Üldse annab Visnapuu-poet (võiks öelda isegi: Visnapuu-romantik) näidendile elu ja verd rohkem, kui seda meil tavaliselt suudetakse (ja saab ilmseks, mis vahe on kirjanduse ja Agnes Taar'i ning Tammann'i, ka Metsanurga rahvalikkude sihtidega näidendite vahel). Peale primitiivse ühiskondlikkuse ja eetilise südametunnistuse kaalu — annab ju siingi kõrtsimees lõpeks oma tütre mitte rikkale, vaid vaesele, vaesene poolt vaeseks tehtud peigmehele — kujutab, õigemini kasustab näidend veel tugevasti rahvateatri algidusid, nagu need hakkasid ilmema mardi-kadri maskide laienevnis improvisatsioones. Veel enamgi: näidendi kogu intriig — kahe küla poiste vastuolu, muide ka kõrtsmikutütre peigmehe-valiku pärast — kõrgendatakse, stiliseeritakse julgelt üliteatraalseks pildiks, milles on suuri avarusi koomikale: üks küla juba traditsiooniliselt mängib Türglast, teine Venelast, ja nüüd nad, eruperemehe Skobelevi ja korvitegija Osman-Paša (näidendis „Pasha“) juhatusel löövad oma Helene pärast „plewna“ kõigi reeglite ja eellepingute järgi (mis mitmeti osutuvad paberilisiks, nagu rahvusvaheliseski praktikas).

Kui arvestada selle näidendi mitmekesiseid algusi, mis juba nimetatud ja millele lisandub veel veidi vastuolu küla ja mõisa või küla ja saksikute vahel, venelaste karikeerimist, pudemeid tolleageste eesti politikaküsimusist (jõuetu-idealistik Nõelakuningas on hääletoru sellise jaoks), autori enda elufilosoofiat ja rahvalaulu kui ka vammalvärsi harrastust, — siis pole oodata, et tegevuslik või psühholoogiline külg või tegelaste karakteristika saaksid siin hoolikama väljatöötuse. Siiski — tegevuslikku selgroogu on sel komöödial täiesti tarbeks. Nii kulunud ja lihtis kui „vaese ja rikka kosiija“ intriig iseendast ka on, on ta ometi eluline ja tema abil on siin põnevus saavutatud ja osavalt paisutatud kuni lõpuni. Näidendi „kõrvalised“ taotlused ei saa kuski kuhjuda liigihaks. See kompositsiooni saladus tasub kujutatud konfliktki kehvuse psühholoogilis-inimlikult seisukohalt, ja siingi tuleb ette sügavamalt — näiteks mõlema peigmehe kõnelusis enne „lahingut“, mis pidi otsustama nende saatuse. Isegi alatusse kalduv, tõusiklik Mulginägu kaotab siin täismusta värvi, omandab psühholoogilist huvitavust.

Kuigi „Meie küla poiste“ tegelasi ühelt poolt tugevasti varjutavad näidendi üldised, mitmeti ebarealistlikud taotlused ja kuigi teiselt poolt neid kasustatakse pealiskaudsema tegevuseffekti saavutamiseks, ei saa neile ometi elutust ette heita. Küll tundub Toonekurg — August liiga kavala teatrilise intrigandina oma kahepoolses mängus, ja armastajapaar ei huvita meid suuremat; aga Vana-Aabram ja isegi tema liiga järeleandlik meelemuutus on hästi kujutatud. Peale selle tüübid tüüpide pärast, nagu rahvakogu ja Nõelakuningas, ja eriti mõisa sadulisepp „Norring“. Kahvatum kõigest tüüpidest on Loriõpetaja, kuigi kuulukse olevat raiskuläinud tudeng ning linakaupmehe sell ja peab lorijutlusi. Et nimelt tema on kõrtsmiku südametunnistuse äratajaks ja armastajate paaripariijaks, siis selline ideaiism ei luba tal esineda erilise usutavusega. Ta jutluski langeb kohati ehtsast toonist välja, harilikuks manitsuseks. Üldse pole näidend kõneluskeelett just ühtlane; murde tarvitus — Mulginäol — on ebamäärane ja arglik.

Sellega ühenduses: sisevaated olustikku, vähemalt toleaja üldisemas ja „argipäevasesse“ olustikku, mis meid praegu uuesti huvitaks, õieti puuduvad. Lubatud ühiskondlikkus jääb kaklus-idealismi astmele; näeme mingit viikingiromantikat venestusajast.

Aga igal juhul, arvestamata ka üksikkohtade kvaliteeti, on Visnapuu rahvatükk kogu oma vähenõudlikkuses silmapaistev näidend. Silmapaistvaks tuleb teda pidada seisukohalt, mida tema mitmealguseline vaimne koosseis, see omalaadiline süntees t a h a b tähendada meie prob-

leemi- ja muutusterikkal tänapäeval. Vähemalt kirjanduslik tänapäev peaks seda teost arvestama. Näib, nagu oldaks siin otsimas väljapääsu (või pagu?) praegusest kahe maailma- ja kirjandusemõistmise võitlusest. Pole kahtlust, et Visnapuu näidend tähendab midagi uut meil, kuigi mujal on selletaolise psühholoogilise koosseisuga rahvuskirjandust tekkinud juba mõned ajad tagasi.

H. Paukson.

August Mälik: **Kivine pesa**. Romaan. Kirjastus „Aksioon“ (1932). 280 lk. Hind 3 kr. 75 s.

Romantikaga karile joosnud August Mälik katsub käesolevas romaanis oma sule ajanõuete kohaselt rakendada naturalismi teenistusse. Selleks on ta valinud endale õnneliku ja tänuväärse aineala, mis on meie kirjanduses senini pea puutumatu uudismaa. Saaremaa kivine rand ja vilets kaluriküla on ta uudisromaani sündmustikukohaks. Parteiliku vallakirjutajaliku täpsusega registreerib ta kõiki rannaküla igapäevaseid pisisündmusi ja kirjeldab maastikku. Parteilikuna esineb ta siin selle poolest, et näiliselt erapooletult registreerib ainult masendavat, halbust ja roppust, mis ei või ainuüksi olla rannaküla elu sisuks. Ka kõige kivisemas pesas leidub ometi midagi ka head, sooja ja kodust. Ent käesolevat teost lugedes ei tundu seda. Võib-olla on Mälik jälginud ka selles suhtes naturalistlikke suurmeisterid, unustades, et see erapoolikus pole neile kunstiliseks vooruseks; see unustus ei tule kasuks käesolevalegi teosele. Töö jääb kuidagi kuivaks, puiseks, sageli paberlikult ebausutavaks. Tundub, et autor on rannaküllast võtnud seda, mida ta on arvanud teosele ja selle sihile kasuks, mitte aga kunstnikusilmaga näinud rannaküla ega sealset elu tervikuna.

Usun, käesolev rannaküla oleks võinud olla väga heaks teose sündmustiku kohaks.

Vägivaldsusena tundub veel see, et autor laseb teose lõpus vastu merimeeste tõekspidamisi kalureid tormiga merele minna ja seal siis hukkuda mõned romaani tegelased, kellest on tal vaja lahti saada. Tormiga mereleminek ja hukkumine on ju võimalik ega saa sellele tõsi-ajale iseenesest vastu vaielda, kuid ebaloomulikuna tundub see käesoleva teose lõpus sellepärast, et autor kogu teose ulatuses, mitme aasta jooksul, pole registreerinud ühtegi hukkumisjuhtu. Samuti pole rikkalikes tegelaste perekondades ka varemalt juhtunud hukkumisi mereõnnetuse läbi, mis tundub ebausutavana ja omakorda sisendab muljet, et meri teose lõpus on autori käsutada.

Kuid need erapoolikused ei saaks veel romaanile saatuslikuks, sest nendele võib vastu seada voorustena kahevõrra hästi ja tabavalt kirjeldatud sündmusi, millistest hoovab soolast mereõhku, kibedat lainetuult ja karmi rannaelu. Saatuslikuks saab siin tegelaskonna, eriti peategelase valik. Kivisesse pesa on elama ja võitlema pandud õrn, noor ja vaene tütarlaps, kelle vastu on Mälik varemateski teostes erilist poolehoidu ja huvi tundnud. See on ta kaua-aegne lemmikkangelane uues variatsioon. Autor pole hoolinud ühe oma romaanitegelase hoiatavatest sõnadest: „Tütarlaps on ju nii: esmalt koolita ja leerita. Siis osta kõiksugu pitsi ja tea mis, et oleksid teiste sarnased. Ja vaata, valva teibaga voodi juures ka veel, et ei tee poistega koera. Läheb mehele — otsi veel kaasavara. Jääb kodusse — jälle halb, et vanatüdruk. Ja narritakse ta veel ära — pole kasu omal ega võõral. Ja noorelt hakkavad ju teised...“ (lk. 25).

Need vanamehe sõnad tõendavad ühtaegu, et tütarlaps ei kõlba kaluri, pigemini rannaromaani kangelaseks, ja iseloomustavad üldjoontes ka romaani sündmustikku.

Romaani alguses sõidab peakangelane, plikaohtu Enda, ühes oma emaga sügisel kodukülla, vankris suvilispalgana talvemoon. Kodukülla kivises pesas, vanas lagunenud kõrtsihoones, algavad siis selle erakulise õilsahingelise tütarlapse kannatused ja igatsused sealt välja, Tallinnasse, kus on rannatüdrukute unistuste õnnemaa. Kehvas ning külmas kivises kodus on joomar ja sageli peksuks püksirihma tarvitav isa ning ema, kes „võttis omalgi särgi seljast. Vaatas lambitule ees selle sisekülge ja õmbusi. Tabas paar kirpu ja kohendas need esihammaste vahele“ (lk. 27), kes teevad talle elu vastikuks ning väljakannatamatuks.

Hingepeena valmistab talle aga ümbruskonna rikkama mehe koolitatud kaptenist-poeg Verner, kes jätab ta lapsega istuma ja naib naabrest rikka kaupmehe tütre.

See ongi siis selle õilsahingelise tütarlapse romaan. Tal endalgi on kahju, et autor on loonud ta nii araks ja õrnaks, sõnades: „Oleks õigem olla ka selline — julge ja hoolimatu. Ainult ei ole julgust! Ning süda ja veri on sellised — ei luba“ (lk. 101).

Võib veel lisada, et ta vastu harilikku kommet ei tarvita küla ämmamoori, vana Raipeaugu eite, nagu teised külatüdrukud. Jällegi puudub julgus, „süda ja veri ei luba“. Julguse puudusel peab ta ise oma kivise pesa pööningul saama endaga ja oma lapsega hakkama, kes jääb samasse pööningule räästa alla risude sisse, et aasta hiljemini sealt hakkata piinama kangelast, nii et see peab jooksuma külma merre. Kahjuks on merevesi aga liiga külm ja romaaniangelane peab sealt põgenema puujalaga kaluri Tari juurde, et leida tema juures oma õnne, mida tahtis otsima minna kaugelt (lk. 279).

Autori viiga seisab selles, et ta on oma romaani kangelaseks teinud naise, kes kirjelduse järgi, mis pole sugugi kooskõlas tülgasava kaanepildiga, on nagu õrn potitaim, istutatud võõrasse mulda, kus ta paratamatult peab hukkuma. Et teosel oleks aga õnnelik lõpp, siis laseb autor kangelase lõpul saada hoolitseva ning jõuka mehe kaasaks, olgugi et sel mehel puudub üks jalg.

Muu seas märgitagu, et Enda tüübis ei puudu ka vastuoksused. Nii erinev, habras, peenike ja õrn kui ta ka on võrreldes teiste jässakate rannatüdrukutega, laseb autor tal raske nurisünnituse teha imärgelt üksinda. Ja juba järgmisel päeval askeldab Enda, nagu poleks midagi juhtunud. Ka kolmandal päeval isalt saadud tubli nahatäis ei tee talle midagi. See kõik on hapra olevuse kohta liiga palju. Pealegi tundub mõnigi kannatus talle külgepoogituna, nagu kõik tema vourusedki pole ehtsad.

Peale Enda on romaanis rohkesti veel kõrvaltegelasi, enamik küll massisulavad, kuid mõnede juures maksab siiski peatuda.

Kõige pealt tuleks mainida puujalaga Tarit, kellega kangelane lõpus abiellub. See on kogu rannaküla headuse ja inimlikkuse kehastis. Enda märatsejasse isasse on tal rahustav mõju. Heasidameliselt annab ta Enda isale oma paadi ja võrgud mereikäimiseks, kui selle omad on riisunud meri ja ta vaesusest ei jõua uusi muretseda. Armastusega on ta alati valmis Endat aitama kogu teose ulatuses. Kõik see headuse kuhjumine on ju võimalik ja mõningal juhul ka usutav, kuid käesoleval juhul on autor eksinud siiski psühholoogiaseaduste vastu. Kuhu jääb kompensatsioon, mis esineb kõigil defektseil inimesil? Selle on autor nähtavasti unustanud. Ent lihtsaimalegi lugejale torkab selle puudumine silma, mitte küll teadlikult, ja teeb Tari sümpaatse kuhu ebausutavaks.

Ehtsat randlase hoolimatust on aga Enda vennal Rikul, kes jätab tüdruku lapsega rahulikult maha ja kaob juba jutu alguses merede taha, enne kalkuleerides: „Ikka vahvnoi värk see merielu. Peaks ka minema. Paar aastat veel kroonu-korrani aega — jõuaks ikka riided selga ja... Mis siin? Larbi soolvett. Ja vaata, on kehva aasta, kolista ringi ja

otsi vanu silgupäid, mis külluse ajal aia äärde visatud. Kus teine mees... ei tunne äragi! Hoopis teine jume kohe mehel" (lk. 43—44).

Temale väarikaks kaaslaseks on Kiisa Viini, kes toob vastsündinud lapse Riku juurde, jätabki kangekaelselt sinna ja pageb ise Tallinnasse, öeldes: „Võõras linnas olen puhas nagu luik. Keegi ei tea näpuga näidata, et mul sellised järjed!...“ (lk. 78). Laps jääb aga Enda hoolde ning kasvatada; see kasvatab ta suureks poisiks ja annab siis tagasi Tallinnast jälle Saaremaale tulnud kangekaelsele emale. Isa Riku jääb aga teose lõpul teadmatult kadunuks.

Ranna jõukamat kihti esindavad suitsetamis- ja kilu- ning sproti- vabriku omanik, purjeka omanik kapten Pihl ja kaupmees Ankur. Esimene neist on kujutatud lihuniku välimusega naistekütina, kes püüab Endatki vägistada ja maksab selle emale siis viiskümmend krooni väikisraha. Teistel tegelastel puuduvad erinevad omadused ja nad jäävad võrdlemisi kahvatuks. Ei tõuse kuskil esile vahe, mis nii terav rikka ja vaese vahel, eriti esimese üleliigisel allakriipsutusel. Ainult mööda minnes nimetab autor seda vahet, kuid on kitsi näitama.

Küla pillimees Lauka-Sass on kujutatud suuresuulise hoopleva pussikangelasena, kuid jääb hoolimata oma räuskamisest siiski ähmaseks, ilma kindlama ilmetä.

Enda joomarikalduvustega ja sageli märatsema sattuvat isa iseloomustagu eespool-öeldule lisaks veel järgmine kahekõne, mis sünnib enne pulmaminekut isa ja tütre vahel:

„— „Liputad oma silmnägu ka või?“

— „Mis ma nahast kulutan!“

— „Ega see tallanahaks ka ikka kasva, et hoiad. Juuksed ja habesul ka pikad. Kus sa's nii teiste hulgas!.. Ise homme ka pulma minemas.“

— „Ega's minu habemest. Olgu nagu kanepi-leisik — kellele see ette jääb?..““ (lk. 108—109).

Ranna rohke naispere juures pole põhjust eriti peatuda. Need elavad oma tavalist igapäevast elu: noorelt käivad simmanitel, võtavad vastu ehalisi, käivad Raipeaugu eide juures kõrvaldamas oma keelatud armuvilja, heal juhusel „elavad“ paar aastat pealinnaski ja vanadena istuvad kodu, kasvatavad lapsi ning lepivad sellega, et saavad meeste käest peksa ja söimata, lohutades end sõnadega: „Ta ikka... oma mees ja... ühes elatud ja oldud. Ühte laulatatud, mis sa teed...“ (lk. 63),

Mälgi stiili juures pole põhjust peatuda: see on ilmetu. Autor on tahtnud tabada dialoogis küll randlase hoolimatust ja jõhkrust, kuid see on ta käes muutunud sageli ainult labasuseks ja asjatuks ropenduseks, mille taga puudub randlase hing, mis kõike seda õigustaks. Labasus ja sage žargoonisõnade tarvitamine on tunginud kahjuks autori otse- sessesegi esitusse, mis annab mulje, et ta ei seisa kõrgemal oma tegelaskonnast, mida aga oleme kohustatud nõudma kirjanikult, kes tahab püsida kunstilisel tasemel.

Nagu mainitud, pole autori lemmik naiskangelane sobiv ega võimeline kandma karmi kaluriromaani, ja Endaga seotud sündmustik on võõras antud ning täpsalt maalitud Saaremaa rannamiljööös.

Et peakangelasest oleneb aga romaani kui kunstiteose õnnestumine või ebaõnnestumine, siis peame Mälgi kirjandusliku suuna muutmise tunnistama ebaõnnestunuks. Romantikust, õrnahingeliste naiskangelaste harrastajast, ei saa üle öö realist, naturalist, kes suudaks luua kunstilise, hingestatud tervikulise pildi rannaelu karmustest.

P. Hamburg.

L. Tolstoi: **Kui palju inimene vajab maad.** Vene keelest Märt Laarman. Eesti Õpetajate Liidu kirjastus. Tallinnas 1932. 24 lk. Hind 25 s.

Kui palju inimene vajab tõeliselt maad, oma püsiv maks asulaks, seda probleemi riivavad juba iidset kirjatahi fikseeritud kui ka suuliselt olevald traditsioonid. Sedasama oma toa, oma loa — oma maalapikese olundite tõttu eesti maaharija mõtteis ning meeltes juurdunud keerulist küsimust on kirjamehed meilgi võtnud ilukirjanduslikku pävakorda. Sellesama probleemi kogemuslikust lahendusest kõnelevad meie Laksi Tõniste elulood...

Tolstoi Pahhom mõõdab päevase jooksujõuga endale parajat maala. Ta on asetatud situatsiooni, kus ta ise peab oma piiratud ahnust päevase turneega piiristama. Eraomanduse kirm on mehel aga nii suur, et ta pika jooksuga hävitab enese. Pahhom haaraks endafe kas või kogu mandri, kui jõud kannaks õhtuks ringkäigu õnelikule lõpule. Ei puudunudki palju Pahhomi ringjooksust baškiiride rohtlas: maasaaja oleks lõpetanud oma teekonna, aga ometi fiasokoga lõppes seegi inimlik ahnuse ettevõte. Inimese piiratud ihujõud ei pannud vastu ahnuse suurele survele. Suur tükk ajab suu lõhki ning suur ahnust toob surma:

„Sulane võttis labida ja kaevas Pahhomile haua. Just nii pika, kui palju oli pääst jauni — kolm arssinat — ja ajas mulla pääle“ (lk. 24).

Ahnusemotiivi (maa-ahnuse) esi:etõste ning ahnuse hädaohu markeerimise poolest erineb Tolstoi jutuke meie maaprobleemilist juttudest. Meie maamees ei osuta niivõrt maa-ahnust, kuivõrt maa-armastust. Pahhom on aga ülima ahnuse kehastis. Suured kurjad kired nõuavad ohvreid; Pahhomgi langeb ohvriks, ning maad vajab temagi tõeliselt üsna vähe: kolm arssinat.

Kõnesolev Tolstoi õpetlik jutuke on pakutav noorsoole (Noorusmaa jutukirjastik nr. 20). Jah, inimlikkude ahnustemiste avaldumispäevil võib sobida hoiatavaks viidaks Pahhomi elusaatuski — ja mitte ainult noortele. Ei ole omane ainult noortele too tuntud rahaühiku-halin, kus kurdetakse kaotatud kopikat ka siis, kui see on asendatud uuega. Vanadki võivad olla väetid Harpagon'id, keda lõhkine küna on varitsemas nende eluõuel. Seepärast: sobiv kõigiti meie päevade vaimule on seesinane suure õpetaja hoiatav sõna. Kahjuks pakub Eesti Õpetajate Liit üha meie noorsoole kirjandust, mis keeleldasa jätab mõndagi soovida.

A. Vaigla.

V. Bianki: **Sõda metsas.** Vene keelest M. Laarman. Eesti Õpetajate Liidu kirjastus. Tallinnas 1932. 24 lk. Hind 25 senti.

Ajast aega kestab looduses see — sõda: võitlus ning võistlus olemise ja järeletulemise eest. See on iidne generatsioonide ja kihide käesirutus üle nõrgema. Noorustugevus asendab vanastvæeti. Jõuline juurdub nõrgema arvel, katub selle päikese. Valguse, elujulguse puudusel varisevad väetid põrmu. Seesugune on see igavene looduse seadus ning seadistu.

Bianki „Sõda metsas“ ei ole muidugi tavaline „lahingsõda“. Ometi — seegi on võitlus, keev võitlus oleluse eest: võitlus valguse, õhu, toidu, soojuse ja — paraku — ka liigi ülevõimu pärast... taimistus. See on ühe sajandilise metsageneratsiooni võsumise, võistluse ning võitluse lühipilt, „metsa rahvaste saja-aastase sõja ajalugu“, nagu ütleb autor. Ja tõesti, see huvitavalt ning kujukalt kirjutatud 24-leheküljeline noorsooraamatuke (Noorusmaa populaarteaduslik kirjastik nr. 4) suudab pakkuda ilmekat ülevaadet pinevaist võitluspäevist, talviste vaherahude surmaunelisest vaikusest, jälle puhkevaist uutest pingutustest ja saja-aastase sõja lõppsituatsioonist, millal kuused kui võimsamad ning vastu-

pidavamad võitjatena kandsid „oksi ainult ülal ladvas ja nii tihedasti, et päikesevalgus tungib vaevu mõnest kohast läbi“ (lk. 24). Uus põlismets kohab jällegi, kus sajandi eest asus ainult kännistu.

„Sõda metsas“ on mõnusaсти loetav lasteraamat. Taimede võitlus-vahekorrad huvitavad ning haaravad kahtlematult noori. Ning kõnesoleva raamatukese sõnastus on sorav, lause voolav, eepilisena liikuv. Tõlge on ladus. Halvustamist väärib ainult kirjastuse väljaande-tehnika. Ilumeelt, maitsekust peaks võrsutama noores ka raamatuke, mille omanikuks või vaimseks osanikuks on tal õnn saada. Seepärast peaks noorsoo-raamat olema väliselt igatahes nägusam kui Eesti Opetajate Liidu mainitud väljaanne. Osundatud looduseraamatuke oleks meelikuselt võitnud palju, kui mõned sisuelustavad (ja kaane) illustratsioonid oleksid olnud elavamad, värvikamad, ilmekamad. Tahaksime loota, et tulevikus meiegi oludes 24-leheküljeline 25-sendiine raamatuke võib ilmuda kirjandusepubliku ette märksa nägusamas välimuses.

Teiseks: meie kirjastused peaksid tõsisemalt hakkama arvestama keelekorrektsust ning keelekultuuri nõuet üldse. Puudulikult redigeeritud ja korrigeeritud trükktooteid ei tuleks tänapäeval enam kirjandusturule saata. Eriti häirivalt mõjub ekslik trükk-kiri just kirjadest eeskujuga otsiva, õppimisteedel oleva noore keelemälusse; seepärast tundub allakirjutanule otse ülekohtusena läkitada noorte lugemislauakesele puuduliku korrektsooniga kirjandust.

Järgnegu kõnesolnud Bianki raamatukese eesti tõlke paari trükivea parandus: lk. 18 on „räästad“, p. o. rästad¹⁾; samal lk. „hämardus“, p. o. hämarus; lk. 23, „hukuvad“, p. o. hukuvad.

Millal pääseb kindlamini esile vana tõde: kiri ei peta!

A. Vaigla.

F. J. Snell: **Garibaldi**. Tõlkinud Linda Luiga. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1932. 148 lk. Hind 1 kr. 75 senti.

Eesti Kirjanduse Seltsi algatus „Elulooline seeria“ peab leidma kahtlematult täielise tunnustuse, sest et selles sarjas senini juba ilmunud raamatud ei jäta valikult väga palju soovida. Vahest ainult ehk seda, et maailmakuulsuste nimestikku tuleks täiendada veel nende välismaiste, kuigi vähema ulatusega kuulsustega, kes on olnud mingis ühenduses meie kodumaaga.

Seesuguse „eluloolise seeria“ järgi peaksid tundma kõige suuremat vajadust meie noorsoo-kasvatajad nii alg- kui ka keskkoolis, mis iga aastaga suurendavad nende arvu, kes korralikult ei oska enam ühtegi võõrast keelt ja seega peavad piirduma meie omakeelse kirjandusega, mis aga populaarteaduslike, meie aja nõuetele vastavate teoste poolest on küllalt vaene ega võimalda kuigi ulatuseliselt edasiarendavat kodust lugemist.

Selliste elulugude seeria üheks eeltingimuseks on, mida teoste valikult tuleb hooliga silmas pidada, et pakutud elulood oleksid küllalt põnevalt ja haaravalt jutustatud, kuigi aine ise ei peaks pakkuma vajaliselt huvikõitvat. Toodud elulood peavad olema teatavas mõttes romaniseeritud, kuigi mitte sel kujul, nagu neid viimaseil aastail on pakkunud prantsuse kirjanik Maurois ja tema jälgendajad. Viimaste romaniseeritud elulood on rohkem sobivad ikkagi vaid täiskasvanuile.

Garibaldi elulugu oma kirju romantikaga on küll noorsoole sobivamad, mida võib enesele ette kujutada, pakkudes äärmiselt kirevat ja sündmustikult tihedat faabulat, millele paneb kõikide rahvaste ja kõikide aegade noorsugu alati pearõhku.

¹⁾ Opetajate Liidu kirjastuse korrektorile lubatagu meelde tule-
tada J. Semper'i novelli „Eksitus“, kus nimesegadus Räästas — Rästas
saab surmanuhtlusele saatuslikuks eksituseks.

On huvitav vanemalgi lugejal jälgida, kuis lihtne laevakapten asub oma mitmesse riiki ja riigikesesse killustunud rahvast sõjaväeliselt vallutades koondama, et luua ühine rahvusriik. Ei ole vähe tähelepanudav seegi asjaolu, et Garibaldi, kes pole saanud mingit sõjaväelist ettevalmistust, tõuseb siiski oma rahva sõjaväeliseks juhiks, kõikide elukutsete kindralite intriigidest hoolimata ja nende kiustegi. See on Garibaldi loomupärane organiseerija- ja juhi-anne, mis tõstab ta laevakaptenist maaväe geniaalseks pealikuks, kes, teostanud oma suure ja üleva ülesande, asub jällegi lihtsa mehena eraellu, lükates tagasi kõik temale pakutavad autasud. On teataval määral iseloomustav, et Garibaldi taolise sõjaväelise ettevalmistuseta isiku tõus oma rahva sõjaväeliseks juhiks polnud võimalik mitte üksi möödunud sajandi keskpaigas, mil sõjaväeline tehnika oli alles võrdlemisi algelisel astmel, vaid et see on kordunud isegi kogu maailma suurimas sõjalises heitluses: maailmasõjas ja sellele järgnenud revolutsioonides ja uute rahvusriikide tekkimisel aset leidnud vabadussõdades. Neis viimaseiski näeme esile kerkivat rea eraisikuid, kes tõusevad mitme rahvuse kõikide elukutsete väejuhtide-kindralite valmistatud takistuste kiuste oma rahva sõjaväelisteks juhtideks. Eks ole siin elavaks näiteks poolakate juures ülikoolis oma õpingud katkestanud Pilsudski, kes organiseerib Austria-Ungari monarhias esimese poola rahvusliku väeosa — poola leegionid ja tõuseb Poola iseseisvuse algpäevil kõigi poola leegionide juhiks, käsutades ka neid väeosi, mis oli kutseline kindral Dovnar-Musnicki organiseerinud Venemaal. Eks organiseerinud Viini ülikooli filosoofiaprofessor Masaryk Venemaal neist tšehhi „väejooksikuid“, kes olid andnud end vabatahtlikult Vene vangideks, korraliku ja vahva sõjaväe, kes võitles kätte Tšehhoslovakkia riikliku iseseisvuse, ja eks tärpanud sellest eraisikute massist selliseid silmapaistvaid väejuhte, nagu on seda praegused tšehhi kindralid Syrovj ja surnud Čeček. Eks olnud apteegipilane Leo Trotzki see, kes lõi Vene monarhia sõjaväe riisimest enamlastele uue sõjaväe, mis purustas Vene elukutsete kindralite juhitud Vene väed igas neljas kaares: põhjas, idas, lõunas ja läänes. Aga miks otsida näiteid kaugelt, kui meie enestegi juures etendas lihtne kaubalaeva-kapten meie Vabadussõjas mõõduandvat ning tähtsat osa, nagu see auväärselt kuulub admiral Pitka'le. Niisama iseloomulik on kõigi erinevate ja üksteisega võitlust pidavate eraisikust tõusnud väejuhtide puhul, et ükski neist pole nõudnud enesele autasu, nagu tegid seda mõnegi rahva kutselised kindralid, kes nõudsid, et neile kindlustataks võidu korral mõisate saamine, lubades muidu loobuda võitluse jätkamisest. Ja kui mõni rahvuskangelane, nagu Masaryk ja Pilsudski, ongi asetatud oma rahvast juhtima ka rahu-päevil, siis on rahva kindel tahe neid selleks sundinud, kuna teised rahvuskangelased on pidanud leppima koguni kas sundusliku või jälle poolvabatahtliku maapaoga, nagu Trotzki või mõni teine, kes meile ligem.

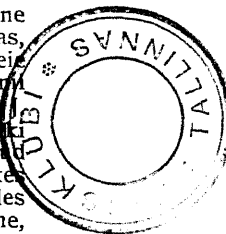
Garibaldi kõnealuse eluloo üksikuid osi oleksime tahtnud näha vaid tihedamalt seotud ja samuti poleks paha teinud ka mõnede üksikmomentide ajaloolise tagaseina valgustamine, sest see oleks tõstnud nii mõnegi tähtsa momendi Garibaldi tegevusest vajaliselt õigemasse valgusesse. Praegusel kujul kipub see elulugu muutuma nagu üksik-osiks killustatuks, mille tõttu kaotab paljugi Garibaldi rahvusliku kangelase kuju ja töö monumentaalsus, pudenedes üksikmomentideks.

Mis keelest on tõlgitud see elulugu?

Bernhard Linde.

Albert Üksip: Teatrikunsti alused. E. Vender'i kirjastus Tallinnas 1931. 72 lk. Hind 1 kroon.

Käesolev „teatriteoreetiliste dialoogide“ kogu on välja kasvanud loenguist, mis autori poolt peetud maalavade näitejuhtide kursustel. Raamatuke katsub appi tulla teatrikunstist huvitatuile sellega, et tahab tuua

selgust teatrisse puutuvaisse küsimusisse. Kahekõne-vormi on autor valinud seepärast, et see võimaldab aine käsitlemist teha vormiliselt nõtkuvalks ning elavaks, ja ka veel selleks, et dialoogi kui tähtsa teatrielemendi tunnustamist eriti alla kriipsutada.

Üldmulje on väga hea. Iga lause annab tunde sellest, et kõnealuse raamatukese on koostanud intelligentne, veen enam — läbi ja läbi kultuurne inimene, kes oma tagasihoidlikkuses ei lähe siiski nii kaugele, et ei paistaks läbi tema suur armastus käsitledava aine vastu. Kuigi sissejuhatusena antud bibliograafia, kus loomulikult ei puudu Aristoteles'e „Poetica“, Darwin ega Lessing'i „Hamburgische Dramaturgie“, tundub šabloonne, on käsitelu arenedes igal sammul selge, et Üksip on oma ainele lähenenud iseseisva mõtlejana, kes, kuigi ei avasta uusi Ameerikaid, kättevoidetud alad põhjalikult ning kohusetruult läbi on uurinud ja oma uurimise tulemusi annab edasi selgeis formuleeringuis.

„Teatrikunstilised alused“ sisaldavad 187 küsimust ühes vastustega, mis ära jaotatud seitsmeteistkümne peatüki vahel. Väija minnes teatrikunsti kohast kunstide peres, annab autor lühikese ülevaate tema tekkimisest ja arenemisest, pühendudes siis näitleja käsitööle ning teatri ja publiku vahekorrale. Üksteistkümmend paragrahvi on määratud teatri vahekorrale teiste kunstiharudega, millele loogiliselt järgneb stiiliküsimus. Siis kõneldakse näitejuhist, tema tarvilikkusest ja tema tööst, lavastamisest. Eriküsimusena käsitletakse liikumist laval, mispeale autor oma tähelepanu pöörab proovidele, amplituaale, häälendamisele ja kõnele laval. Siis uuritakse, kuidas nüüdisaeg peab üle saama monoloogist ja kuidas tuleb kasutada pause. Mitu lehekülge on pühendatud näitlejale ja ta osale, paar paragrahvi etteüttele ja raamatu lõpetab peatükk teatri rahvuslikust omapärasest. Ühe sõnaga — käsitlemist on leidnud kõik tähtsamad teatrieluga seotud küsimused.

Üksip on oma teose kirjutanud teatri-inimese südameverega: kuigi ta austab ja tunnustab kirjandust, kriipsutab ta siiski igal sammul alla, et teatris on tähtis ja mõjuv see, mis on temas teatrit — öieti ju endastmõistetav tõde, mida aga ei saa nüüdisajale küllalt palju kordi uuesti öelda. Teoreetilised seletused on üldiselt õiged, praktilised näpunäited kasulikud, raamat ise kergesti loetav, keel intelligentne ja võrdlemisi puhas.

Endastmõistetavalt leidub Üksipil ka seisukohti, millistega igaüks nii kergesti ei ühineks, kuigi sääraseid on võrdlemisi vähe. Kui ta arvab, et: „Heal, kunstipärasel muljete kirjeldusel, mis saadud nende (s. t. näitlejate) mängust, on vaid kunstiline või kirjanduslik väärtus omaette; on nood kirjeldused aga halvasti tehtud — pole neil üldse mingit väärtust; näitleja kunsti ei too aga nii ühed kui teisedki meile karvavõrdki lähemale“ (minu harvendus; V. M.), siis on see kindlasti liiga pessimistlikult väljendatud. Hea, tähelepaneliku vaatluse tagajärjena sündinud mängukirjeldus võib meile ühe või teise näitleja kunsti kahtlemata kaunis lähedale tuua. Kui võtta kas või need kirjad Inglismaalt, mis G. Chr. Lichtenberg pühendab inglise publiku omaaegsele ebajumalale Garrick'ule ja ta mängule — kõik on seal nii teravalt nähtud ja lugejale nii selgesti edasi antud, et suure näitleja kuju ja ta esinemine ilmub meie silmade ette täitsa plastilisena.

Veidi imelikuna tundub raamatus seletus selle kohta, mis on peaproov. Autor ütleb: „Peaproov on etendus publikuta.“ Ei, seda ei ole ta kindlasti mitte. Peaproov on ikkagi ainult proov, ta võib sageli aga kujuneda etenduseks, sest peaproovi ajal on saalis harilikult pealt vaatamas teatud publik. Etenduse mõiste aga on nii tihedalt seotud publikuga, et ümberpöörduvalt etendus võib kergesti muutuda prooviks, kui saalis on nii vähe publikut, et ei ole võimalik saavutada kontakti näitlejate ja vaatajate vahel.

Kaks praegu käsitletud kohta on ainsad, mis raamatu mitmekordse lugemise peale vaatamata on ärritanud nende ridade kirjutaja protestivaimu. Raamatut võib julgesti soovitada mitte ainult asjaarmastajaile, vaid ka elukutselisele näitlejaile, arvustajaile, üldse kõigile neile, kes nii väga armastavad kõnelda teatrist, ilma et neil sellest palju aimu oleks. Tehtagu ainult raamatule enam reklaami!

V. Mettus.

Materjale Maltsveti-liikumise kohta. Toimetanud A. Kruusberg. Akadeemilise Ajalooseltsi Toimetused VII. Ajalooline arhiiv II. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1931. 468 lk. Hind 15 krooni.

Kui otsustada sektantismisse kalduvuse järgi, mida meie rahvas õige tunduvalt avaldab, siis peame oma põhiolemuselt küll olema võrdlemisi individualistlik rahvas, kuid samal ajal ka vähese kallakuga usulise filosoofiasse, mis seisab meist kui realistliku suunaga rahvusest võrdlemisi kaugel, sest kogu meie sektantism pole suutnud esile tuua veel ainustki eetilise-filosoofilist omapärasemat suunda, mis võiks kuidagi arvesse tulla. Meie sektantism on oma rõhuvus enamuses väljast imporditeeritud usukeste ümberistutamine meie pinnale ja ükski neist siia kantud sektidest pole meie rahva keskel omandanud uusi ega omapäraseid jooni, mis oleksid meie usuliste voolude mõtteliseks rikastamiseks kuidagi kaasa suutnud mõjuda. Isegi meie sektantismi uusim katse — Taara usk on puhastverd väliskaup oma ideeliselt nigelalt algallikalt, mis juhib meid muu seas ka kodumaise saksa filosoofi krahv Hermann Keyserling'i juurde. Vist jääb ka lähema tuleviku kohta püsima, et eestlane on ja jääb oma põhiolemuselt irreligioosseks rahvaks, kes minevikuski pole suutnud enesele tõelist mütoloogiat luua, kes pole hilisemal ajal algatanud ühtegi eetilise-usulist mõttevoolu ega ole suutnud ka oma uusimas katses, Taara usus, leida sellele vähegi kandvat sisu usulise filosoofia näol, vaid sealgi pidi leppima üksi välise nigela rituaaliga, millel puudus täiesti igasugune sümboolne alus ja tähendus, nagu see on vajaline ja hädapärane igas usulises distsipliinis.

Aga ometi oli meil ju usuline prohvet Maltsveti liikumine? Sellele küsimusele tahaksin vastu seada küsimuse: Kas see liikumine oligi usuline?

Prohvet Maltsvet ja tema liikumine on meie minevikus kahtlemata suurim liikumine, mis laseb enese kuidagi siduda usuga, aga et see oleks olnud täiuslikum usuline vool või vähemalt seda selgi määral, et see laseks enese viia täies ulatuses usulise liikumise alla, — kes tahaks ja julgeks seda tõendama tulla sellegi materjali põhjal, mis kõnealusel raamatus meile on esitatud? Vaevalt piisaks seda materjali, et Maltsveti-liikumist ristida usuliseks.

Aleksander Kruusberg on suure hoole ning haruldase püsivusega aastaid kogunud materjale Maltsveti-liikumise kohta ja on nüüd need edasi andnud avalikkusele. Tahaksime uskuda, et need materjalid on peaaegu täielikud ja vaevalt suudetakse tuua siia tunduvalt lisa ametlikudest arhiividest. Kahju on vaid, et on kaduma läinud G. Maltsi käsikiri, mis see omal ajal on andnud Eduard Wilde'le, ja et võimata on saada selle ära kirjalgi Nõukogude-Venest. Kuigi selle on kirjutanud prohvet Maltsveti vennapoeg ja kindla eesmärgiga, et kaitsta oma lulle nagu see selgesti väljendub G. Maltsi hilisematest kirjadest ja neis tehtud etteheidetest Eduard Wilde ebakorrektsel talitusviisi puhul, siiski oleks see ulatuslikum kirjutis võimaldanud kahelt vastandlikult seisukohalt sündmustiku valgustava materjalina kõrvutamise ja võrdlemise teel leida tõe-oludele vastavad oletused.

Praegusel kujul pakub antud materjal peamiselt ametiasutiste kirjavahetust ja protokolle, mida tuleb enamikus lugeda ühekülgselt mater-

jaliks, sest nende suhtumine Maltsvetisse on juba ette eitäv, väikese erandiga, mille moodustab Riia konstitooriumi katsumis-aruanne; viimases on nähtavasti püütud seista kõrgemal kohapealseist vastuoludest ja väiklusist, mis peegelduvad vägagi paljudes suhtumistes Maltsvetisse ja tema poolehoidjaisse. Õiglasema ja tõe-oludele vastavama ülevaate saamist segab äärmiselt see, et Maltsvet ja tema liikumine on asetatud erilähte-kohtadest temasse eitavalt suhtujate ristteele: kui Vene riiklik võim oma keskasutiste kaudu suhtub enam-vähem ükskõikselts luteri usu sektilise külje arenemisse ja on mures vaid maksva ühiskondliku korra rahuliku ning segamatu püsimise pärast, siis pole sama Vene keskvalitsuse asutiste kohapealseile võimuteostajale, kuni Eesti kubermangu tsiviilkubernerini kaasa arvatud, kui kohalikele sakslasile luteri usu kaitse ja puutumatusse küsimus sugugi enam kõrvalise tähtsusega, nagu Vene keskvalitsusele, alates Riia kindralkubernerist kuni Siseministeeriumini, vaid kohalikkude võimumeeste silmas on riiklik ja kohaliku valitseva usu seisukoht ühevõrdselt tähtsad ja puutumatud. Kohalik riiklik võim pidas oma vahelesegamise ainult veel sel määral vajalikuks, kuivõrt kiriklik võim teele enesele appi kutsus. Kiriklik võim aga suhtub Maltsvetisse kahesuguselt: kohalikul pastorid ja Tallinna konsistoorium eitavalt, Riia kõrgem vaimulik ülemus jälle heakskiitvalt ja koguni soovitades anda Maltsvetile külakooliõpetaja koht. Kuid Maltsvet ei leia enesele vastasrinda mitte üksnes kohaliku luteri usu vaimulikkude ringkonnast, vaid ka eestlaste-vennaste koguduste liikmete poolt, kes näikse eriti agarad olevat tema kohta igasuguste kuulduste levitamisel, — kas need kuuldused vastasid tõele või olid ekslikud, see jäägu esialgu kaalumata. Nii oli Maltsvet koha peal kahelt poolt vaenlastest sisse piiratud, kellest luteri usu ametlikud esindajad olid küllalt ligidases vahekorras riikliku võimu kohapealsete esindajatega, et nende kaudu tembeldada Maltsveti kelleks tahes.

Maltsveti kasuks kõnelevast materjalist leiame kõnealusel kogus peale Riia kõrgema vaimuliku ülemuse poolt ettevõetud ülekuulamise protokollil veel Tallinna kohtu protokollist ainult Maltsveti enese küllalt loogilisi vastuseid temale asetatud küsimustele. Sellele võiks leida kasinat lisa vaid siit-sealt, nagu mõnest haagikohtunikuga ja mõne pastori tagasihoidlikult Maltsveti kaitset kirjavahetusest — ja see olekski kõik. Osalt võiks küll Maltsveti kaitsetena arvesse tulla ka need kasinad mälestised prohvet Maltsvetist, mis leiame raamatut lõppu paigutatuna. Aga sellest kõigest on ikkagi äärmiselt vähe, olugi et ka Maltsveti süüdistav materjal ei paku sisuliselt palju süüdistuslikku.

On täitsa loomulik, et nii ühekülgsel olemasoleva materjali juures on pea võimata tulla mingile kindlamale otsusele Maltsveti kui kitsama rahvalikumise juhi isiku suhtes. Esitatud puudulik materjal ei ärata Maltsveti isiku positiivsele hindamisele, kuna aga ka ühekülgsel süüdimõistev materjal ise tõrjub asuma enese suhtes enam kui ettevaatlikule seisukohale. Igatahes võtaks enesele liiga julge ülesande igauks, kes tahaks rohke süüdistava materjali põhjal asuda nüüdki, ajaloolisest kaugusest mõistma kohut Maltsveti isiku üle. Vaevalt laseb olemasoleval materjal jõuda Maltsveti ja tema algatatud liikumise kohta selliselegi väga pealiskaudsele otsusele, nagu on jõudnud Eduard Wilde oma romaanis „Prohvet Maltsvet“.

Maltsveti isiklik ilme, tema tõeline pale, kes ta tõepoolest oli, kas osav äritseja usulise mantli all või jälle tõeliselt, kuigi primitiivsete usu-liste veendumustega inimene, kes võib-olla kasustas küll üht ja teist konjunktuuri, nagu Rannamõisa tüdrukuga väljendisi ja igatahes seda käärimisele vastuvõtlikku õhkkonda, mis hoidis tema kaasaegseid vajalises elevuses, — seda lõppotsust Maltsveti isiku kohta ei võimalda meile langetada ka kõnealusel kogus esitatud materjal ja me seisame praegugi

veel lahendamata küsimuse ees: kas oli Maltsvet usuline fanaatik või jälle peen kelm?

Küsimuse keerulistumiseks mõjub ohtralt kaasa asjaolu, et Maltsvetki, nagu iga suurema-andeline isik, on enamasti alati ka küllalt keeruka loomuga; temas eneses leidub külluses ka vastandlikke jooni, mis on väljendunud õige ulatuslikult Maltsveti elus enne tema ärkamist ja pärast tema usulisest tegevusest loobumistki.

Kõnealus kogus avaldatud andmed ei anna kindlat vastust sellelgi kohta, kas Maltsvet oli rikas mees juba enne oma usulist ärkamist või omandas ta endale kuuluva varanduse alles usumehena. Ja isegi Maltsveti varandusliku rikkuse kohta puuduvad üksikasjalikumad andmed, kuigi on kindel, et ta oli oma aja kohta võrdlemisi rikas mees.

Olles kindlasti veendunud, et A. Kruusberg on kogunud lõplikult kõik andmed, mida meil Maltsveti kohta üldse võib leiduda, seisame meie ka peale kogutud materjalide trükist ilmumist endiselt Maltsveti, meie usulise sektantismi silmapaistvama esindaja, isiku kui lahendamata probleemi ees, mis vist jääbki selleks, olles aga ühtlasi seda rikkalikumaks võimaluste ja oletuste allikaks fantaasiaküllasele kirjanikule, kes tulevikus tahaks Maltsveti isikule läheneda ütleme psühholoogilise ja usufilosoofilise analüüsi radadel.

Bernhard Linde.

Kolm uut tööd Eesti raamatu ajaloo alalt.

Fr. Puksov: **Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda.** Akadeemilise Kirjandusühingu toimeisid IX, Tartu 1932. 100 lk.

Fr. Puksov: **Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit.** Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1931, Tartu 1932. Lk. 252—282.

Fr. Puksov: **Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist.** „Ajalooline Ajakiri“ 1932, nr. 2, lk. 88—98.

Eesti raamatu, tema kirjastamise, trükkimise ja kauplemise ning raamatukogude täielik ülevaatlik ajalugu on alles kirjutamata. See kultuurilooliselt nii huvitav ala on meil kuni viimase ajani võrdlemisi õige sööti jäänud. Eesti raamatu ajalugu, nagu seda tahaks nimetada, mitte üksi ei selgita meie haridusliku arenemise lugu, vaid ta pakub rohkeid lisa-andmeid ka meie kirjandusloole. Kui viimane on leidnud nii varem kui ka Eesti iseseisvuse ajal suhteliselt elavat tundaõppimist, siis esimene on viibinud seni nagu vaeslapse osas. Möödunud sajandil ilmusid Baltimaade trükikodade, raamatukogude ja ajakirjanduse ajaloo eriküsimuste kohta siiski mõned väärtuslikud uurimused Arend ja August Buchholtz'ilt, W. Stieda'lt, W. Greiffenhagen'ilt, C. Schirren'ilt j. m. t. Eesti ajal on eriti rootsiaegse ajakirjanduse suhtes huvitavaid kirjutisi avaldanud A. R. Cederberg ja A. Winkler, samuti on P. Johansen'i ja H. Weiss'i poolt üksikasjalikumad käsitlemist leidnud mõne aasta eest leitud eestikeelse vanima trükitoote saamise lugu ning saatus. Nüüd on asunud Eesti trükikodade ja raamatukogude ning kauplemise uurimisele Tartu ülikooli raamatukogu juhataja Fr. Puksov, kellelt ülikooli juubeli puhul ilmusid Rootsi aega käsitlevad ülalnimetatud tööd.

Esimeses neist vaatleb autor Tartu Academia Gustaviana ja Tartu-Pärnu Academia Gustavo-Carolina ülikooli trükikoja tekkimist ning arenemist. Kõige pealt antakse põgus ülevaade trükikunsti levimisest põhjamaades ja Eestis ning vaadeldakse neid käsitlusi, mis senini on ilmunud Eesti trükiolude kohta Rootsi ajal, siirdutakse siis Academia Gustaviana trükikoja vaatlemisele Tartus 1631—56, antakse ülevaade:

Becker'i tegevusest, ülikooli ja Beckeri trükiseist ja töö tehnilisest küljest, trükikoja ruumidest, sissesadeist ja saatusest peale esimese ülikooli liikvideerimist. Teises peatükis valgustatakse Academia Gustavo-Carolina trükikoja olusid Tartus ja Pärnus 1690—1709, Brendekeni tegevust, Tartu-Pärnu trükitoodangut, trükiolusid, tsensuuri ja muid küsimusi. Lühidalt leiavad käsitlemist ka paberitööstuse ning -kauplemise ja raamatuköitmistöönduse ala küsimused.

Tartu Ülikooli raamatukogu ajalugu Rootsi ajal käsitlevas kirjutises kõneleb autor ülikooli raamatukogu kasvamisest ja koostumisest, raamatukoguhoidjaist, raamatukogu kasustamistingimustest ja raamatukogu saatusest. Raamatukauplemisest Rootsi ajal Tartus ja Pärnus kirjutades peatub autor lähemalt sel alal teetsenud isikuil, nagu A. Simon, L. Jauch, Chr. Schmidt, J. Mehner ja G. Nöller, tuues ühtlasi rea huvitavaid kultuuriloolisi andmeid.

Fr. Puksov on nende tööde kirjutamisel põhjalikult tutvunud olemasoleva arhiivianestikuga ja kirjandusega, mis puudutavad tema töis vaadeldud küsimusi. Autor mainib kasustatud arhiividest ja raamatukogudest Tartus Ülikooli raamatukogu rootsiaegseid ülikooli materjale, Riigi Keskarhiivist Eesti- ja Liivimaa kindralkuberneri arhiive, Õpetatud Eesti Seltsi ja Eestimaa Kirjanduse Seltsi raamatukogusid ja Tartu, Tallinna ja Pärnu, Riia ja Goslari linnaarhiive, Rootsi Riigiarhiivi mitmesuguliseid osakondi, Kammerarhiivi ja Kuninglikku Raamatukogu Stokholmis, Upsala Ülikooli raamatukogu Palmsköld'i ja Nordin'i kogusid, Ajaloo ja Muististe Seltsi ja Riia linna raamatukogusid ning Läti Riigiarhiivi Riias. On kasustatud kõik need ainetehulgad, mis küsimustesse kuidagi selgust võisid tuua. Ka kirjandusega on põhjalikult tutvunud. Niiviisi varustatud hoolega kogutud suurema hulga andmeiga, kui seda senini neid küsimusi puudutanud uurijad on teinud, on autor suutnud anda mitmekülgse, kuid põhjaliku ülevaate, esitades hulga uusi senitundmatuid fakte ja korrigeerides mitmes suhtes varasemate uurijate poolt avaldatud seisukohti.

Mainitagu siin näiteks mõningaid asjaolusid, millistesse on autor toonud uut valgust või mis ta esmakordselt teatavaks teinud. Ta näitab, et Tartus trükkis esimese teose Jakob Becker 1631. a., ja õiendab sealjuures W. Stieda väidet, kes arvab, et Tartus trükiti juba 1630. a.; ühtlasi vabastab ta Beckeri isiku C. Schirren'i j. teiste poolt tõstetud süüdistustest. Kirjeldades Beckeri tegevust iseloomustab autor ka Beckerit kui kirjastajat, Balti esimese ajalehe väljaandmise ja Tartu raamatukauplemise põhjendamise kavatsejat. — Tartu esimese rootsiaegse ülikooli trükikoda ei olnud oma töö poolest autori arvates sugugi halvem Upsala, Turu või Tallinna trükikojast, küll aga ületas teda Riia trükikoda. Ei ole huvituset, et esimese ülikooli tegevuse lõppemisel kavatsenud Turu Ülikooli prokantsler Johan Gezelius Tartu trükikoda koguni Turgu üle viia sealse „nõrga“ trükikoja täiendamiseks.

Sjirdudes Academia Gustavo-Carolina trükikoja vaatlusele parandab autor jällegi Stieda teadet ses mõttes, et uus trükikija Johan Brendeken teinud trükkimisega Tartus algust mitte 1689., vaid 1690. aastal. Tema kirjeldust mööda olnud Brendekeni tegevus vaiksem kui esimese ülikooli trükijate oma. Et trükikoja tootlus oli väiksem, püüdis Brendeken saada eestikeelsete raamatute väljaandmiseks privileegi, mis oli Riias kindralsuperintendent Fischeril trükkimise alal.

Iseäranis huvitavad on autori toodud arvud trükikodade tegevuse kohta, millest nähtub, et esimese ülikooli trükikoja tegevus oli palju elavam kui hilisema oma. Academia Gustaviana trükikoja trükiste arv ulatub 700—750-le, kuna Brendekeni trükitud tööde arv Tartus ulatub 1690—99 umbes 150-le ning Pärnu ajastul 1699—1709 umbes 100-le. Nii on Tartus ja Pärnus 17. sajandil ja 18. s. alul avaldatud umbes 1000 trükist, kusjuures üksikute teoste trükitud eksemplaride arv kõigub 100

ja 400 vahel. Nende seas peale ladinakeelsete oli vähem arv rootsi- ja saksaakeelseid, aga mitte ühtegi eestikeelset.

Brendekeni asjatu püüde kõrval, omandada privileegi eestikeelsete raamatute trükkimiseks, väärib kõigiti tähelepanu autori poolt ülikooli konsistooriumi protokollist leitud teade, millest võib järeldada, et Brendeken on lühemat aega (nii detsembris 1700) Pärnus ajalehte „Aviser“ välja andnud. Senini oli teada, et Rootsi ajal ilmusid ajalehed ainult Riias, Tallinnas ja Narvas, kuna Pärnus ajalehe ilmumise võimalikkust on eeldanud ainult prof. A. R. Cederberg.

Pärast seda aega, mil Rootsi võimu langemisel ülikooli tegevus lõppes, konstateerib autor täieliku stagnatsiooniperioodi trükitööstuse alal Tartus ja Pärnus, mis kestis pea terve 18. sajandi läbi. Ainult Tallinnas on 1634. a. peale katkestamatult trükitud.

Töös raamatukauplejate kohta teeb Fr. Puksov kindlaks, et kuigi ülikool oli väga huvitatud raamatute muretsemisest, ei kujunenud ta siiski mõõduandvaks teguriks raamatukaupluse avamisele Tartus. Huvitav on autori poolt jälgitud Turu ülikooli raamatukaupleja Lorenz Jauch'i tegevus sel alal. Oma raamatulaoga käib Jauch korrapäraselt müügireisudel Tallinnas ja Tartus, asub 1652. a. isegi päriselt Tallinna elama, teotseades esialgu edasi ka Turu akadeemia raamatukauplejana. — Käsitelles veel teisi, hilisemaid raamatukauplejaid mainib Puksov, et trükitooteid muretsetud Eesti alale peamiselt Saksamaalt, mõnel puhul aga ka Hollandist.

Oma käsitelus Tartu ja Tartu-Pärnu ülikooli raamatukogu kohta toob autor muu seas huvitavaid andmeid ülikoolile kingitud raamatukogude kohta (Riia raehärra L. Hintelmann'i poolt pärandatud ja 1647. a. Tartu saabunud umbes 150 teost sisaldav raamatukogu ja kuningas Karl XI poolt 1690. a. kingitud kuningliku nõuniku Niels Gyldenstolpe 2701 teosest koosnev raamatukogu). Kuna Academia Gustaviana oma tegevuse lõpul omas umbes 150 teosest koosnevat raamatukogu, oli hilisema ülikooli raamatukogu peale Pärnusse evakueerimist umbes 3200—3300 teost suur; see asub praegu Kuninglikus Raamatukogus Stokholmis.

Mõni koht Fr. Puksovi uurimustes tundub üksikute asjaolude kirjeldamisel kuidagi fragmentaarsena, mis on tingitud ainekust, samuti esineb mõningaid kordumisi. Nii kõneldakse lk. 48. Brendekeni püüdest saada privileegi eestikeelsete raamatute trükkimiseks, samast asjaolust kõneldakse uuesti lk. 60—64. Mõnel puhul on seda tinginud vaatluste dispositsioon. Üksikud lauselsed ebaselgused puutuvad silma lk. 9., kus kõneldakse Itaaliast kui Saksamaaga võistlevast trükitööstust edendavast maast. Lk. 11. jäävad meile ebaselgeks Vestfaali perekondlikud olud. Et autor ei ole saanud küllalt ruumi lubada ka trükitööstuse kõrvalharudele, sellest kõneleb ta ise. On kahju, kuigi arusaadav, et autor ei ole saanud põhjalikult tutvuda Kuninglikus Raamatukogus Stokholmis asuva end. Tartu-Pärnu ülikooli raamatukoguga, mis kahtlemata oleks andnud väärtuslikke lisaandmeid ülikooli raamatukogu ajaloole.

Oma siin-vaadeldud väärtuslike töödega on Fr. Puksov õige palju edasi viinud meie teadmist Eesti raamatu trükkimise ja kauplemise, eriti ülikooli trükkimise ja raamatukogu suhtes. Iseseisvate uurimuste najal on antud seni tundmatuid andmeid põhjenevad väga huvitavad ülevaated, mis on uusi väärtusi lisandavaiks uurimusteks mitte üksi trükitööstuse ja raamatu, vaid ka Eesti laiemale ajaloole. Sel ajal, kui seesuguste uurimuste kaudu saavutatakse teadust edasiviivat, ilmub mõnel pool ka praegu ikka veel kompilatiivseid, oma-aegsete balti-saksa uurijate vananevad seisukohti arvestavaid teoseid, mis ei sisalda midagi oluliselt uut. Üht säärast, Riia raamatukaubanduse ja trükitööstuse kohta käivat ülevaadet erilise peatükina (II. Kapitel: Buchhandel und Buchdruck. Anfänge und Ausbreitung bis zur ersten Zeitung) sisaldab Münchenis 1932. aastal „Saksa Akadeemia“ väljaandeld ilmunud dr. Kurt Tiersch'i töö „Deutsches Bildungswesen in Riga des 17. Jahrhunderts“.

O. Liiv.

Eesti-Soome-Ungari. Kirjutajad A. Tammekann, P. Teleki, V. Voionmaa, toimetaja Felix Jonasson, Porvoo 1931, Verner Söderström. 64 lk. teksti, 144 lk. pilte. Hind ?

Käesolev album ilmus 4. soome-ugri kongressiks, soome-eesti-ungari-keelse pealkirja ja tekstiga ja 48 leheküljesuuruse pildiga igast hõimumaast. Piltide valik on väga õnnestunud ja esindav, trükk ja paber head. 5—9-leheküljelised artiklid ongi õieti sissejuhatuseks piltidele ja nende kommenteerimiseks. Et artiklite kirjutajaiks on aga parimad Eesti, Soome ja Ungari teadusmehed, siis on neil huvi ja väärtus omaettegi.

Prof. Voionmaa artikkel annab Soomest õige kokkusurutud, kuid selge regionaalgeograafilise ülevaate, selle lisaks veel ülevaate Soome praegusest poliitilisest ja kultuurilisest seisukorrast ühes viidetega minevikku, eriliselt aga soome rahva ainelise toimetuleku võimalustest, ühes kokkusurutud arvustikuliste andmetega. Raske on igatahes nii lühikeses ülevaates rohkem pakkuda nii elaval kujul, nagu on seda teinud prof. Voionmaa.

Prof. Tammekann'u ülevaade Eesti kohta on lühem ja palju ühekülgsem. See on õieti regionaalgeograafiline Eesti looduse ülevaade, kuna inimkultuur on jäänud võrdlemisi kõrvalisele kohale. Ainult pool lehekülge lõpus on pühendatud üldsõnalisele kultuurilisele ja tulunduslikule ülevaatele, ilma ühegi statistilise andmeta, mis oleksid aga konkreetse pildi saamiseks vähemalt minimaalses ulatuses siiski vajalikud.

Prof. Teleki ülevaade sisaldab peale regionaalgeograafilise ülevaate rikkalikult põikusi ajalukku ja kultuurilukku, isegi kunstilukku. Ta käsitleb geograafilise ja majandusliku tervikuna kogu mägedest piiratud Suur-Ungarit, leides, et selle tükeldamine teaduslikul vaatlusel oleks eba-teaduslik. Loomulikult pole ta rahul Ungari endise maa-ala tükeldamisega Trianoni rahulepingu läbi etnostatistilistel alustel, jättes arvesse võtmata seda, et viimased kaaluvad ajaloo otsustavatel momentidel rohkem kui puhtmajanduslikud huvid ja regionaalgeograafiline looduseühik. Ta usub, et Ungari saab kaotatu kord tagasi. Ka meie arvame, et kord saavutatakse praegusest parem kokkukõla etnostatistiliste, poliitiliste ja majanduslikkude suhete alal suurel Doonau madalikul ja sellega loomulikus ühenduses olevail maa-aladel.

Kokku võttes võiks tähendada, et see on igatahes väga õnnestunud kongressialbum, millel on siiski oma püsivamgi väärtus.

Kuna järgmine soome-ugri kongress peetakse Eestis, siis jääb meie aukohuseks umbes samalaadiline illustreeritud album välja anda soome-ugri rahvaste kohta. Mingil kombel ei tohiks see aga olla praeguse korrdamine ja peaks sisaldama ülevaateid mitte ainult Soomest, Ungarist ja Eestist, vaid kõigi soome-ugri rahvaste ja ka välissoome-ugrilaste kohta, võimalikult isegi soome-ugri sõprade kohta teiste rahvaste keskel.

Villem Ernits.

„VÖRU TEATAJA“

on kõige vanem

puht-maakonnalehtedest Eestis.

19 aastat on „Võru Teataja“ püsinud Võru- ja Petserimaal. Seda on talle võimaldanud asjalikud juhtkirjutised, tabavad joonealused, täpne ja laialdane informatsioon, ühe sõnaga —
huvitav sisu.

Kuulutamiseks on „Võru Teataja“ kõige tasuvam maakonnaleht.

„Võru Teataja“ tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised üle riigi. Tellimishind alandatud: 50 senti kuu.

Jlmsid:

Eesti rahvalaulud.

**Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. II köide.
Monumenta Estoniae Antiquae V.**

Toimetanud: M. J. Eisen, Oskar Kallas, Vihtori Alava, Walter Anderson, V. Grünthal, Kaarle Krohn, Oskar Loorits, Elmar Päss.

XXVII + 559 lk. suures kaustas, hind brošeeritult 5 krooni, köites 7 kr.

Sisaldab jutustavaid rahvalaule ühes sissejuhatavate seletustega eesti ja saksa keeles, vastavate kaartidega, kogujate ja üleskirjutajate registritega jne.

Eesti on rikkamaid rahvaid rahvaluule poolest, see köide on üks osa meie ühisest rikkusest. Hind on raamatul suhteliselt madal, jääks ainult soovida, et eestlased tarvitaksid oma rikkust.

Fr. Tuglas: Eesti Kirjameeste Selts.

Kultuurilooline uurimus läinud sajandi teisest poolest. 335 lk. suures kaustas, hulga piltidega, hind brošeeritult 6 krooni, köites 7 kr. 50 s.

Eesti Kirjameeste Selts oli tolaeagne parlament, kus lahendust otsisid ni vaimsed kui poliitilised küsimused. C. R. Jakobsoni ja J. Hurda võitlus, nende isiklikud vaated, arusaamised kodumaa saatusest, nende võitlusvõtted, nende ümbe kõrgele tõusnud lained jne. on ainult üks osa üldistest sündmustest. Käesolev teos käsitleb mitte ainult ühe ajaloolise organisatsiooni saatust, vaid siin peegeldub ka tolaeagne avalik elu. See uurimus avab vaate Eesti lähemasse minevikku, põhjenedes suuremas osas seninikasustamata materjalidel ning heites ajale ja isikutele uut valgust.

Aug. Palm: Eesti Kirjanduse Selts 1907-1932.

Ülevaade EKS-i tegevusest 25 a. jooksul. 100 lk., hind 1 kr. 75 s.

EKS-i aastaraamat XV.

Sisaldab jooksva materjali 1931. a. kohta, EKS-i endiste ja praeguste liikmete ni mestiku ühes vastavate andmetega ja statistilisi kokkuvõtteid. 112 lk., hind 50 senti.

Koolidele:

E. Muuk: Lühike Eesti keele õpetus I.

Hääliku- ja vormiõpetus. Neljas, muutmatu trükk, 138 lk., hind köites 1 kr. 75 s.

W. Ripman: A Second English book.

Teine, parandatud trükk. 232 lk., uute piltidega, hind 2 kr., köites 2 kr. 25 senti.

EKS-i kirjastusel ilmunud selle teose esimene osa „A First English Book“ on leidnud laialdast tarvitamist ja tunnustust kui parim inglise keele õpperaamat. Käesolev II osa parandatud kujul suudab väärikalt astuda esimese osa kõrvale.

A. Laar: Üldajalugu keskkoolidele. Keskaeg.

Läbi vaadanud prof. P. Treiberg. Hulga piltidega, tabelitega ja nimede hääldamisega. 156 lk., hind köites 2 kr.

Oma voolava ja selge esitusviisiga ja õnnestunud vastavusega õppekavadele on see õpperaamat teretulnud meie koolipõllul.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS, Tartus.